

KONCZ PÉTER*

A CSR és a környezethez való jog

Javaslatok a hathatósabb jogvédelmet biztosító szabályozási környezet irányába

I. Bevezetés

Egy friss tanulmány¹ szerint a világ szén-dioxid kibocsátásának körülbelül 50 %-a a multinacionális vállalatoktól (MNV) származik, a közelmúltban több amerikai állam olajcégek ellen nyújtott be keresetet a vállalatok tevékenységének klímaváltozásra gyakorolt negatív hatásai miatt. Keresetükben a vállalatok működésének negatív következményei által érintett lakosság védelmében szólnak. Nemzetközi környezetvédelmi csoportok pedig Izraelt figyelmeztetik a *Chevron* olaj-és gázcéggel kötött megállapodás veszélyeire, mondván, hogy a vállalat környezeti és lakossági katasztrófákat okozott szerte a világon, ahol működött.² Ez csak pár eset a sok közül, amely jól mutatja, hogy egy vállalat több ponton nagy befolyással bír a természeti környezetre és ennél fogva a lakosság életminőségére is. Ezért emberi jogi és alapjogi sérelmek esetén a vállalatok (eredményes) jogi felelősségre vonásának tehát van létjogosultsága, amely visszatartó erőként is hathat a gazdasági társaságok emberi jogi visszaéléseire. Ez azért is szükséges, mert a gazdasági növekedéssel együtt a vállalatok egyre több ponton kerülnek kölcsönhatásba a természeti környezettel, illetve a helyi közösségekkel, így növelve az emberi jogi sérelmek bekövetkezésének esélyét. Erre a problémára nyújthat megoldást a vállalati társadalmi felelősségvállalás (*Corporate Social Responsibility*, CSR) koncepciója, amely jelentős emberi jogi aspektussal rendelkezik, és amely többek között az ún. emberi jogi *due diligence* (l. később) által törekszik minimalizálni, illetve megelőzni a vállalatok emberi jogi és alapjogi visszaéléseit.

* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

¹ ZHANG, ZENGKAI et al.: *Embodied carbon emissions in the supply chains of multinational enterprises*. *Nature Climate Change* 2020/9. (10) 1096–1101. pp.

² SURKES, SUE: *International environmental groups unite to warn Israel against Chevron*. *The Times of Israel* 2020. <https://bit.ly/3IScfxx> (2020. 10. 11.)

A vállalati társadalmi felelősségvállalás az Európai Bizottság (Bizottság) 2001-es definíciója szerint „egy olyan elképzelés, amely során a vállalatok önkéntes alapon társadalmi és környezeti szempontokat integrálnak saját működésükbe és az érintettekkel való együttműködésükbe.”³ A CSR-hez hasonló tartalommal bír a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet MNV-k számára megfogalmazott irányelveiben (*OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Irányelvek)⁴ szereplő, és az ENSZ üzleti irányelveivel (*UN Guiding Principles on Business and Human Rights*, UNGP)⁵ összhangban álló felelősségteljes üzletvitel (RBC), amelynek célja a gazdasági, környezeti és társadalmi fejlődéshez való hozzájárulás a fenntartható fejlődés megvalósítására tekintettel, valamint a vállalat közvetett és közvetlen tevékenységére visszavezethető káros hatások azonosítása és orvoslása.⁶ A két fogalom lényegében ugyanarra a problémára keresi a választ, ezért gyakran egymás szinonimájaként is használatosak.

A CSR modern koncepciója a XX. század közepén jelent meg, tartalma az ezredfordulóra tisztázódott, de egyes fogalmi elemei, illetve tartalmának összetevői még napjainkban is alakulnak az újabb paradigmák megjelenésével, illetve a meglévők specializálódásával. Ennek megfelelően a Bizottság 2011-ben átdolgozta korábbi fogalmát, és a 10 év alatt lezajlott változások alapján megalkotott egy tömörebb fogalmat, amely szerint a vállalati társadalmi felelősségvállalás „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásuk iránti felelőssége.”⁷ Ebből a meghatározásból jól látszik, hogy többek közt az előző fogalomban szereplő önkéntes elem már hiányzik, ami a CSR-stratégiák megvalósításának szilárdabb követelményét sugallja, és hogy a fogalom a nagyvállalatok számára mérvadó útmutatást adó nemzetközileg elismert elvekkel, iránymutatásokkal (pl. UNGP, Tripartit Nyilatkozat⁸) összhangban áll. Ugyanakkor az átdolgozott fogalom is már közel tíz éves, ebben az időszakban számos új probléma merült fel, ezt pedig a CSR-fogalmak nem minden esetben tükrözik.

A fogalom egyes meghatározásai kiemelik a környezeti szegmenst is, amelyet egyébként a társadalmi felelősség egy területeként is szokás említeni. Esetünkben ez azért bír jelentőséggel, mert a CSR fogalmából egyre inkább önállósulni látszódik a „vállalati környezeti felelősségvállalás”, immár nem feltétlen a CSR részeként, hanem a gazdasági és a filantropikus (etikai) szempontokat háttérbe szorítva, egy emberi jogi megközelítésű felelősségként determinálva.

A következőkben a CSR emberi jogi oldalát tárgyalom a környezethez való alkotmányos alapjoggal összefüggésben, amely a közelmúltban egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó BHR (*business human rights*) kutatási terület egyik leágazása.⁹ Minthogy a

³ Európai Bizottság: *Green Paper („Zöld könyv”) – Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*, COM(2001) 366. Brüsszel, 2001. 6. p.

⁴ Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet: *OECD Irányelvek multinacionális vállalkozások számára*. 2011. <https://bit.ly/3IUh6xY> (2020. 10. 11.)

⁵ *UN Guiding Principles on Business and Human Rights*, 2011. <https://bit.ly/2Hocf9t> (2020. 10. 11.)

⁶ OECD Irányelvek, 2011. 69. p.

⁷ Európai Bizottság: *A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia (2011–2014)*, COM(2011) 681. Brüsszel, 2011. 7. p.

⁸ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet: *Multinacionális Vállalatokra és szociálpolitikára vonatkozó alapelvek Tripartit Nyilatkozata (2017)*. <https://bit.ly/2J2WdlW> (2020. 10. 11.)

⁹ Erről l. pl. CHRONOWSKI NÓRA: *International and Constitutional Approach of Business and Human Rights*. In: Jaskiernie, Jerzy (ed.): *Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka*. 3. k. Wydawnictwo

TMNV formák¹⁰ öltenek nagyobb, határokon átnyúló méreteket és kerülnek a legtöbb ponton érintkezésbe az őket befogadó munkaerőpiacokon a dolgozókkal, valamint a termékeiket árusító országokban a fogyasztókkal, ezért a következőkben használt „vállalat” alatt a gazdasági társaságok e két csoportját kell érteni.

II. Az alkotmányjogi problematika gyökerei régen és napjainkban

Az emberi jogok meghatározott köre alapjogokként először nemzeti (belső jogi) dokumentumokban, a nemzeti alkotmányokban jelentek meg, majd a második világháborút követően – fokozatosan szélesedő körük – nemzetközi egyezményekben került és kerül szabályozásra. Védelmük alapvetően állami feladat, amelynek megvalósításában minden állami szerv részt vesz. Ugyanakkor vannak kifejezetten alapjogvédelmet szolgáló intézmények is. E körbe tartoznak a bíróságok, az alkotmánybíróságok, az ombudsmanok, valamint az alapjogvédő hatóságok, és az egyéb nemzeti emberi jogvédő intézmények (NHRI-k)¹¹. Az állami alapjogvédő intézmények jogállását tekintve a velük szemben támasztott legfontosabb követelmény a függetlenség. Az állami intézmények mellett az alapjogok védelmében a XX. század második felétől – a „rétegesedő” európai integrációban – egyre nagyobb, párhuzamos szerepet kapnak a nemzetközi emberi jogi fórumok, illetve az Európai Unió is. A tágabb értelemben vett alapjogvédelmi intézményrendszerhez a közhatalomtól független nemzeti és nemzetközi civil jogvédő szervezetek tartoznak. E szervezetek jellemzője, hogy az egyéni alapjogsérelmek orvoslásában, az alapjogi igények érvényesítésében nyújtanak segítséget.¹² A felsorolt intézménytípusok mellett azonban ma már a vállalatok is rendelkezik(het)nek alapjogvédelmi funkcióval, s – ahogy arra a dolgozat rámutatni kíván – ilyen felelősségük értelmében ezt a funkciót be is kellene tölteniük. Ezt a TMNV-k a XX. század során egyre növekvő mérete és befolyása, valamint az üzleti tevékenység globalizációja tette lehetővé.¹³

Erre a legegyszerűbb példa a *fair trade* kávé esete. Mikor tekintünk egy kávébabot vagy kávé *fair trade* (vagyis tisztességes kereskedelmi gyakorlatok során előállított és gazdát cserélt) terméknek? Akkor, ha az fenntartható, környezettudatos és a környezetet védő módszerekkel, a termelők és a termelésben közreműködők jogainak tiszteletben tar-

Sejmowe, Varsó, 2014. 695–709. pp., illetve CHRONOWSKI NÓRA: *Human Rights in a Multilevel Constitutional Area – Global, European and Hungarian Challenges*. L'Harmattan, Párizs, 2018.

¹⁰ SZALAI ANIKÓ: *A nemzetközi együttműködés további szereplői*. In: Fejes Zsuzsanna – Szalai Anikó (szerk.): *Államközi kapcsolatok*. Iurisperitus, Szeged, 2019. 106–108. pp.

¹¹ Az ENSZ Nemzetközi Koordinációs Bizottságának Akkreditációs Albizottsága által akkreditált, az adott országban emberi jogvédő szerepet betöltő intézmény. Az akkreditációs eljárás állandó felülvizsgálatot jelent, amelynek során a Párizsi Alapelvekkel való összhangot folyamatosan ellenőrzik. Az eredményeként 'A', 'B' és 'C' státusz nyerhető el. Ez a besorolás alapozza meg az egyes intézmények jogosultságait.

¹² SOMODY BERNADETTE – VISSY BEATRIX: *Az alapjogok védelme*. In: Jakab András et al. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2019. <https://bit.ly/2KoPDqh>

¹³ FEJES ZSUZSANNA: *Az állam, mint a nemzetközi együttműködés szereplője*. In: Fejes Zsuzsanna – Szalai Anikó (szerk.): *Államközi kapcsolatok*. Iurisperitus, Szeged, 2019. 67. p.

tása mellett (tehát pl. súlyos munkavégzési célú kizsákmányolás vagyis modern rabszolgaság nélkül¹⁴), és felelős kereskedelmet folytató vállalatok működése során került előállításra.¹⁵ Ebből is látható, hogy a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) koncepciója folyamatosan alakult az évtizedek során és hogy fogalmi elemeinek tartalma az adott kor követelményeihez képes volt igazodni. Ez pedig természetesen a jogfejlesztő céllal és küldetéssel működő (pl. emberi jogok, szociális jogok, környezetjog) társadalmi mozgalmaknak is köszönhető volt.

1. A CSR fogalom rövid fejlődéstörténete

Habár az üzleti felelősség („*business responsibility*”)¹⁶ gondolata 1949-ben jelent meg, a mai (modern) értelemben használt CSR történelmének kezdetét *Howard R. Bowen* 1953-ban kiadott „Az üzletember társadalmi felelősségvállalása” című művéhez kötik.¹⁷ *Bowen* nem fogalmazta meg egyértelműen, hogy mit foglal magában a CSR valójában, így a kidolgozott, pontos definíció megalkotására a következő évtizedekben került sor. A hatvanas években a szakirodalom egy új megközelítésben világította meg a CSR-t: elismerték a vállalatok és a társadalom közti kapcsolat fontosságát¹⁸ hangsúlyozva a vállalatok társadalomra kiterjesztett felelősségét.

A CSR-t övező szakmai viták tetőfoka a '70-es évekre tehető, amikor a TMNV-k befolyásának erősödésével párhuzamosan felismerték, hogy az egyes vállalatok nagymértékű gazdasági befolyásuk révén a politikai intézményrendszerrel komolyabb hatást gyakorolhatnak mind a nemzeti szintű, mind pedig a globális folyamatokra. A hetvenes években az Egyesült Államok lakosságának közel 60 százaléka úgy vélte, hogy a vállalatok a környezet tisztaságáért is felelősséggel tartoznak, illetve 36 százalékuk szerint az oktatás és az egészségügy területén is kötelezettség terheli őket.¹⁹ Ezekben az években jelentek meg a CSR-hez kapcsolódó elméletek (pl. *corporate citizenship*,²⁰ *corporate governance*²¹) is. A *stakeholder primacy*, vagyis az érintetti elsőbbség elvének megjelenése nagy szerepet játszott a CSR kialakulásának folyamatában. A *stakeholder primacy*

¹⁴ A jelenség nemcsak a fejlődő országokra jellemző, hanem az Európai Unióban problémát jelent. L. pl. Európai Unió Alapjogi Ügynöksége: *Protecting migrant workers from exploitation in the EU: workers' perspectives*, 2019. 9. p <https://bit.ly/2HmnCiw> (2020. 11. 21.).

¹⁵ C. LYON, SARAH: *Fair Trade Coffee and Human Rights in Guatemala*. *Journal of Consumer Policy* 2007/3. 241–261. pp. A *fair trade*-ről l. pl.: *Fair Trade Certified* <https://bit.ly/35Tnsp>. (2020. 11. 21.)

¹⁶ K. DAVID, DONALD: *Business responsibilities in an uncertain world*. *Harvard Business Review* 1949/3. (27) 1–9. pp.

¹⁷ B. CARROLL, ARCHIE: *Corporate Social Responsibility. Evolution of a Definitional Construct*. *Business and Society* 1999/3. 270. p.

¹⁸ LATAPÍ AGUELDO, MAURICIO ANDRÉS – JÓHANNSDOTTIR, LÁRÁ – DAVIDSDÓTTIR, BRÍNHIÐUR: *A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility*. *International Journal of Corporate Social Responsibility* 2019/1. 15. p.

¹⁹ FARCANE NICOLETA – BUEREANA, EUSEBIU: *History of „Corporate Social Responsibility” concept*. *Annale Universitatis Apulensis Series Oeconomica* 2015/2. 38. p.

²⁰ Erről l. pl. VALOR, CARMEN: *Corporate Social Responsibility and Corporate Citizenship: Towards Corporate Accountability*. *Business and Society Review* 2005/2. 191–212. pp.

²¹ Erről l. pl. KECSKÉS ANDRÁS: *A felelős társaságirányítás fejlődési tendenciái. Szabályozási koncepciók Európában és az Egyesült Államokban*. Doktori értekezés, Pécs, 2010.; AUER ÁDÁM: *Corporate Governance – A felelős társaságirányítás jelenkori dimenziói*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017. 26–29. pp.

a részvényesi elsőbbséggel (*shareholder primacy*) szemben az érintettek érdekeit tartja szem előtt. „Érintettek minden olyan csoport vagy egyén, aki befolyásolhatja a vállalat tevékenységét, vagy általa érintve van.”²² Minél nagyobb egy vállalat, annál szélesebb az érintettek köre és annál nagyobb a vállalat társadalmi felelőssége.²³ Az elmélet tágabb értelmezése a *multi-stakeholder* koncepcióhoz vezet, amely egy konkrét szakpolitikai kérdés megoldásába az érintettek lehető legszélesebb körét vonják be.²⁴ A hetvenes évek végére Archie B. Carroll dolgozott ki a korábbi évek definíciós elemeire támaszkodva egy egységes CSR-fogalmat, amely szerint a vállalati társadalmi felelősség a társadalom gazdasági, jogi, etikai és filantropikus elvárásait öleli fel.²⁵

Ugyancsak Carroll nevéhez fűződik a CSR-piramis megalkotása (1991),²⁶ amely négy egymásra épülő részből áll: a gazdasági, jogi²⁷, etikai és filantropikus felelősségből. E felelősségi területek alapja a gazdasági felelősség, amely egy erős gazdasági pozíció fenntartását, a profitra törekvés követelményét foglalja magában. Ezzel egyidőben a vállalatoknak meg kell felelniük jog által támasztott követelményeknek (jogszabályoknak) is (jogi felelősség). Az etikai felelősség szintje az egyes üzletembertől elvárt etika vállalati gyakorlatban való kifejeződése: a társadalom erkölcsi szabályainak, illetve az igazságos, tisztességes, korrupciómentes vállalati magatartás elfogadását jelenti, amely tiszteltben tartja az emberi jogokat, a munkajogi elvárásokat és a természeti környezet védelmét.²⁸ A legfelső szint a jótékonyági felelősség, amely a társadalom jólétére törekvő lépéseket fedi le. A piramis legújabb, 2003-as változatában a négy szint helyett már csak három szerepel. A morális és a filantropikus szintet összevonták, ezzel szemléltetve, hogy a piramist alkotó elemek már nem hierarchikusan helyezkednek el, hanem átfedés van közöttük.²⁹

²² EURÓPAI BIZOTTSÁG 2001, 31. p.

²³ CSIGÉNÉ NAGYPÁL NOÉMI: *A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz*. Doktori értekezés, Budapest, 2008. 33–34. pp.

²⁴ KUN ATTILA: *A multinacionális vállalatok szociális felelőssége – CSR-alapú önszabályozás kontra (munka)jogi szabályozás*. Ad Librum, Budapest, 2009. 237. p.

²⁵ B. CARROLL, ARCHIE: *A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance*. *Academy of Management Review* 1979/4. 500. p.

²⁶ B. CARROLL, ARCHIE: *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*. *Business Horizons* 1991/4. 39–48. pp.

²⁷ L. pl. BUHMANN, KARIN: *Corporate Social Responsibility: What Role for Law? Some Aspects of Law and CSR*. *Corporate Governance – The International Journal of Effective Board Performance* 2006/2. 188–202. pp.

²⁸ SZEGEDI KRISZTINA – FÜLÖP GYULA – BERECSK ÁDÁM: *Fogalmi meghatározások, modellek és példák a vállalati társadalmi felelősség és a társadalmi innováció hazai és nemzetközi irodalmából*. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 2015/2. 124. p.

²⁹ B. CARROLL, ARCHIE – SCHWARTZ, MICHAEL: *Corporate Social Responsibility: A Three-Domain Approach*. *Business Ethics Quarterly* 2003/4. 503–530. pp.

1. sz. ábra

Saját szerkesztés, *Carroll – Schwarz* (2003) alapján.

Főként az ENSZ környezetvédelmi politikájának köszönhetően a XX. század utolsó évtizedeiben leginkább a CSR környezeti dimenziójának fejlődése volt megfigyelhető, amelynek eredménye a XXI. század elején megjelenő Globális Megállapodás (*UN Global Compact*, 2000) és *Draft Norms* (2003)³⁰ szövegében is tükröződik. E fejlődés a társadalmi felelősség megértésének új dimenziójához járult hozzá: az emberi jogi, továbbá a munka- és környezetjogi szempontok mellett a korrupció elleni küzdelem és a fenntartható fejlődés jelentek meg mint a vállalatok társadalmi felelősségének további aspektusai. Ennek eredményeként általánossá vált az a nézőpont, miszerint a XXI. századi vállalatoknak nemcsak a társadalmi elvárásoknak kell megfelelniük, hanem törekedniük kell a fenntarthatóság (Fenntartható Fejlődési Célok³¹) megvalósítására is.

Az üzletember önálló felelősségétől a CSR koncepciója eljutott odáig, hogy ma elsősorban a vállalat kollektív társadalmi felelősségét jelenti, amelynek fundamentumát az alkalmazandó jogszabályok betartása, illetve a szociális partnerek között létrejött megállapodások tiszteletben tartása képezi.³² A vállalatok korábbi, kizárólag profitorientált szemlélete szélesebb társadalmi célkitűzésekkel egészült ki, amelyek között az emberi jogi tartalmú nemzeti és nemzetközi dokumentumokban foglaltak tiszteletben tartása is szerepel, jelezve, hogy az alapjogvédelem már nem kizárólagos állami kötelezettség, hanem abban nem állami szereplők (vállalatok) is tevékeny részt vállalhatnak.

³⁰ Az ENSZ előírás-tervezete a nemzetközi vállalatok és egyéb üzleti vállalkozások felelősségi körébe tartozó emberi jogi kérdésekről (*UN Draft Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with regard to Human Rights*, Normatervezet), 2003.

³¹ ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) 17 fenntartható fejlődési célt határozott meg az Agenda 2030 keretrendszerén belül. Az egyes célokat l.: <https://bit.ly/338fxoP> (2020. 10. 24.).

³² Európai Bizottság: *A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia* (2011–2014), COM(2011) 681. Brüsszel, 2011. 7. p.

2. Reaktív és proaktív CSR³³

Az 1970-es években jelent meg a CSR *problémamegoldó megközelítése*, amelynek lényege, hogy a CSR valójában a vállalatok által (részben vagy egészben) okozott társadalmi problémák megoldásának eszköze.³⁴ Ennek alapján a vállalatok a már bekövetkezett társadalmi problémára keresik a választ (*reaktív CSR*). 1971-ben az ENSZ Gazdasági Fejlődés Bizottsága (CED) megállapította, hogy az vállalatok és a társadalom közti kapcsolat lényeges változáson megy keresztül és ez a változás a vállalatoktól minden eddiginél szélesebb felelősségvállalást követel,³⁵ valamint a társadalmi tudatosság is növekedett egyes, a CSR szempontjából fontos területeken (emberi jogok, környezetvédelem, szociális jogok). Mindez magasabb vállalati felelősségi szint igényét eredményezte, ami abban nyilvánul meg, hogy a vállalatok már nem feltétlen reaktív, hanem proaktív szerepet töltenek be a CSR-körében felmerült társadalmi problémák orvoslásában.

A reaktív és a később megjelenő proaktív CSR között egzakt időbeli elhatárolást nehezen lehet tenni, ma a két megoldás egymás mellett létezik, és hogy egy vállalat melyiket részesíti előnyben, az legfőképp annak vezetőitől függ. Mindazonáltal az érintettek jobban viszonyulnak a proaktív CSR-hez, míg az utólagos reagáláson alapuló problémamegoldás sokszor negatív megítélést eredményez.³⁶

A proaktív szerepet emelik ki az irányadó nemzetközi puha jogi normák is (pl. OECD Irányelvek, UNGP). A UNGP is a megelőzésnek tulajdonítja az elsődleges szerepet vállalati emberi jogi védelem tekintetében. A proaktív tevékenység *elsősorban* a természeti környezetet érintő problémák esetében és ott kívánatos, ahol az alapjogsérelem irreverzibilis eredménnyel jár. A vállalatoknak az alapjogsérelemmel járó munkafolyamatokat minimalizálniuk kell tevékenységük során, ahol pedig a sérelem bekövetkezésének kockázata fennáll, az ún. „*human rights due diligence*” (emberi jogi értelemben vett kellő gondosság) eljárás keretében kockázatanalízist „kötelesek” lefolytatni, hogy bekövetkezésük esetén megfelelően tudjanak reagálni (a *due diligence*-ről a UNGP mellett az OECD Irányelvek is rendelkeznek). Az elv stabil jogi hagyományokkal rendelkezik: „*a felelősség (felróhatóság) hagyományos magánjogi zsinórmértékeinek kiterjesztett és sajátos kontextusra (nagyvállalati szociális felelősség) szabott innovatív interpretálása.*”³⁷ A UNGP arra szólítja fel a vállalatokat, hogy emberi jogi *due diligence* folyamatokat intézményesítsenek, hogy emberi jogokra gyakorolt hatásaik azonosíthatók, megelőzhetők,

³³ Elnevezések elhatárolása RIM HÍWJON – T. FERGUSON, MARY ANN: *Proactive Versus Reactive CSR in a Crisis: An Impression Management Perspective*. International Journal of Business Communication 2020/4. 545–568 pp. alapján.

³⁴ H. FITCH, GORDON: *Achieving Corporate Social Responsibility*. Academy of Management Review 1976/1. (1) 38–46. pp.

³⁵ KUZNIETSOV, EDUEARD (et al.): *Evolution of social responsibility applied to the concept of sustainable development: Mainstream of the 20th Century*. Journal of Security and Sustainability 2018/1. (8) 72. p.

³⁶ D. GROZA, MARK – R. PRONCHINSKE, MYA – WALKER, MATTHEW: *Perceived Organizational Motives and Consumer Responses to Proactive and Reactive CSR*. Journal of Business Ethics 2011/4. (102) 641. p.

³⁷ KUN ATTILA: *Kellő gondosság (due diligence) alapú átvilágítás*. Miskolci Jogi Szemle különszám 2017/2. (12) 295. p.

enyhíthetők, illetve elszámoltathatók legyenek.³⁸ Ez a proaktív emberi jogvédelmi intézmény azt várja el a vállalatoktól, hogy olyan mértékben védjék az emberi jogokat, amennyire az az adott körülmények között elvárható.

3. A probléma gyökere: a vállalatok transznacionalitása

A CSR és a jog kapcsolatának tárgyalásakor fontos előbbi címzettjeinek, a transznacionális, illetve multinacionális vállalatok jogi természetének tisztázása. A vállalatok formálisan nem alanyai a nemzetközi jognak, így a nemzetközi jogi normák sem kötik őket közvetlenül, a kérdés azonban mégis inkább a nemzetközi közjog vonatkozásában értelmezendő, nagyon röviden. Ennek oka elsősorban a nemzetközi jog rendszerének tradicionális állam-központúsága, mindemellett a nemzetközi jog már eddig is telepített közvetlen felelősséget nem-állami szereplőkre (pl. a nemzetközi büntetőjog keretében természetes személyekre).³⁹ A globalizáció eredményeként, valamint a cégek növekedésével egyre több olyan MNV jött létre, majd a hatalom és a tőke további koncentrációjával létrejöttek a globális, nemzetek feletti (transznacionális) vállalatok is (továbbiakban együtt: TMNV). E vállalatok jellemzői, hogy az ún. anyavállalat vagy ellenőrző vállalat olyan leányvállalatokat működtet külföldi országokban, amelyek jogilag függetlenek, a helyi jog szerint működnek és felelőségüket is a belföldi jog szerint kell megállapítani.⁴⁰ A vállalatok ezen csoportja mellett, hogy az egész világot behálózzák, és egy-egy iparág egész világtermelését, illetve ellátását befolyásolják, egyes döntési szituációkban az államnál nagyobb gazdasági súllyal tudnak fellépni. Ennélfogva a vállalatok a transznacionális hálózatok tagjaiként a kormányközi kapcsolatok mellet szintén alakítói a nemzetközi politikának és tagjai a világtársadalomnak.⁴¹

A globalizáció gazdasági szempontból azt eredményezte, hogy egyes államok – a vállalatok megjelenésével, illetve a termelés és a fogyasztás nemzetközivé válásával – már nem képesek saját kezben tartani a saját gazdaságpolitikájuk szabályozását. A vállalatok erősödő szerepét jól szemlélteti az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi egyezmény 11. fejezete, amely lehetővé teszi a vállalatoknak helyi hatóságok perlését abban az esetben, ha azok az adott vállalat működését – a vállalat által – „diszkriminatívnak” vélt környezetvédelmi sztenderdekhez kötik.⁴²

Jelentős mozgalom indult annak érdekében, hogy a gazdasági társaságoknak nemzetközi kötelezettségeik legyenek, mivel a nemzetközi kapcsolatokra komoly hatást gyakorolnak. Ennek jegyében a vállalatokat tipikus állami kötelezettségekkel ruháznák fel, ami azonban az őket terhelő kötelezettségek teljesítésének számonkérését teszi problémássá,

³⁸ Uo. 288. p.

³⁹ KUN 2009, 60–61. pp.

⁴⁰ MÁDL FERENC – VÉKÁS LAJOS: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 242. p.

⁴¹ KISS AMARILLA: *A nemzetközi jog különleges alanyai*. In: JAKAB ANDRÁS et al. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2019. <https://bit.ly/392IXtl> (2020. 10. 17.). 5. p.

⁴² Erről l. pl. STAHL, ERICA: *NAFTA and the environment: Why corporations can sue Canada for environmental regulation*. 2017. <https://bit.ly/3INvcRM>. (2020. 10. 17.)

ugyanis míg ez az államok esetében demokratikus eszközök útján foganatosítható, a vállalatok esetében ez „nehezen vagy egyáltalán nem kivitelezhető.”⁴³ Az, hogy a vállalat működése melyik nemzetközileg elismert emberi jogra gyakorol intenzívebb hatást, tevékenységének függvénye, de a vállalati felelősség „összességében valamennyi nemzetközi jog által védett érdeket átfoghat.”⁴⁴ Az üzleti élet és az emberi jogok egymásra gyakorolt intenzív hatása ellenére kapcsolatuk rendezését jelenleg sem intézményi, sem pedig jogszabályi garanciák nem biztosítják.⁴⁵ Ez a hiányosság a '90-es években bekövetkező világpolitikai és gazdasági fordulatra vezethető vissza, amely egy aszimmetrikus nemzetközi jogi szabályrendszert eredményezett: míg a beruházók jogainak védelméhez a nemzetközi jogi szabályok több ponton garantáltak, addig a vállalatok szempontjából rendezetlen maradt a kérdés.⁴⁶

Mindez a CSR határozottabb jogi alapokra helyezését célzó törekvések erősödését vonta maga után.⁴⁷ A vállalati elszámoltathatóság (*corporate accountability*) a CSR – korábban kifejtett – önkéntes jellegét háttérbe szorítja és a vállalati felelősség jogi eszközök általi kikényszerítésére fekteti a hangsúlyt. A kétezres években a vezető emberi jogi szervezetek jelentős része is kiállt a vállalatok jogi elszámoltathatóságának igénye mellett. Sőt, olyan javaslat is született, amely egy olyan globális szabályozó hatóság felállítását szorgalmazta, amely kifejezetten a MNV-k emberi jogi felelősségeit kontrollálná. Ezek az elképzelések végül nem valósultak meg, de világosan jelzik, hogy a vállalatok jogi elszámoltathatósága társadalmi felelősségük jogi dimenziójának szerves részét képezi.

III. CSR és a jog(védelem) kapcsolata, nemzeti jogszabályi és intézményi háttér

A vállalatokra rendkívül sok jogi norma vonatkozik, többek közt olyan is, amelyekben több felelősségi formát írnak elő számukra (pl. termékfelelősség, szerződésen kívüli károk, szerződésszegés, adatvédelem, átláthatóság). Ezekben az esetekben a jog saját kényszerítő ereje kéri számon a vállalkozáson az okozott kárt. Társadalmi felelősségvállalásuk esetében a jogi szituáció nem olyan egyszerű, mivel az effajta felelősségvállalás alapját nem jogviszony, hanem a vállalkozásnak a társadalomra gyakorolt hatása adja, továbbá a felelősség alapja is inkább erkölcsi, mintsem jogi (részben ez is indokolja a CSR területén domináns *soft law* szabályozást). Ugyanakkor a CSR „jogon túli” (meta-jurisztikus) követelményeinek (erkölcsi felelősség) teljesüléséhez elengedhetetlen a jogi követelményeknek való megfelelés (l. CSR-piramis fentebb).⁴⁸ Többek közt ez teszi indokolttá a vállalati társadalmi felelősségvállalás jogi oldalának vizsgálatát.

⁴³ SZALAI 2019, 106. p.

⁴⁴ SÁNDOR LÉNÁRD: *Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései*. Pázmány Law Working Papers 2016/33. 5. p.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 8–9. pp.

⁴⁷ KUN 2009, 188–189. pp.

⁴⁸ ČERTANEC, ANA: *The Connection between Corporate Social Responsibility and Corporate Respect for Human Rights*. Law and Economics Review 2019/2. 106. p.

A vállalati társadalmi felelősségvállalás mint önálló jogi fogalom nem létezik, de ez nem akadály a önkéntes normakövetésnek és annak, hogy a jogtudomány foglalkozzon azzal.⁴⁹ A vállalatok sokszor szabályozás hiányában, erkölcsi megfontolások alapján alkalmazják a CSR-t, az esetek jelentős részében anélkül, hogy erről tudnának.⁵⁰ A vállalatok gazdasági, környezeti és társadalmi síkon érintkeznek az érintettek széles körével, s ezekből az interakciókból eredő viszonyokat jogi szabályozás útján az államnak kell szabályoznia akként, hogy a piaci folyamatoknak ne alakítója, hanem koordinálója legyen. A CSR jogi státuszának megítélése a társadalmi problémától is függ, hiszen a vállalat érintettekkel való interakciója többféle, a vállalati felelősségvállalás körébe eső problémát eredményezhet, ezért CSR-t érintő jogalkotás szempontjából fontos, hogy a(z) (utólagos) jogi szabályozás a lezajló változó tendenciákat követni tudja.⁵¹

Kezdetben a vállalatok társadalmi felelőssége többnyire önkéntes alapon nyugodott (l. a Bizottság 2001-es CSR-fogalma), a jog szerepe pedig igencsak csekély volt. Habár a jogi dimenzió napjainkban is kissé háttérbe szorul és a CSR előmozdításában annak csupán korlátozott szerepe van,⁵² nem elhanyagolható, hiszen a vállalatok működését többek között a jog teszi lehetővé, a jog alapján illetik meg jogok és terhelik kötelezettségek, illetve felelősségre vonásuk is a jog keretein belül zajlik: „...*egyetlen transznacionális vállalat sem létezhet az államok jogrendszerei nélkül – még az ordoliberalis iskola tagjai is elismerik, hogy az állam feladata annak a jogi keretnek a kialakítása, amely biztosítja az alapvető állampolgári jogként tételezett versenyt, működteti az adórendszert, és (a kormánytól elválasztott központi bank révén) őrzi a monetáris stabilitást.*”⁵³ Továbbá Európában (az Egyesült Államoktól eltérően)⁵⁴ a vállalatok társadalmi felelősségvállalását hagyományosan a jog kényszeríti ki intézményesített módon, így növelve annak hitelességét. A jog szerepét hangsúlyozza az is, hogy a CSR alapkövetelményei közül sokkal fontosabb az alapvető emberi, munkavállalói jogok következetes tiszteletben tartása, mint az, hogy „*„jótékony” pót- vagy látszatcselekvéseket tegyenek imázsuk javítására és ezen „önkéntes” CSR-tevékenységük keltette népszerűségi hullámokat meglovgolva érdemtelen piaci előnyhöz jussanak.*”⁵⁵

A CSR jogi megítélését tekintve három nézet alakult ki. (i) Az első szerint a CSR jogi követelmény. Ezt nyomatékosítják a nemzetközi jogban megjelent dokumentumok (pl. az ENSZ Globális Megállapodása, illetve a *Draft Norms* és az újrafogalmazott CSR-fogalmak. A jogi vonal erősödéséhez az is hozzájárul, hogy az érintettek sok esetben kötelezőnek tekintik a vállalatokra nézve a jogi kötőerővel közvetlenül nem rendelkező nemzetközi jogi normákat és eszközöket.⁵⁶ A vállalati felelősségvállalás és a jog közti kapcsolat

⁴⁹ SZEGEDI KRISZTINA – MÉLYPATAKI GÁBOR: *A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata*. Miskolci Jogi Szemle 2016/1. (11) 51. p.

⁵⁰ ČERTANEC 2019, 104. p.

⁵¹ SZEGEDI – MÉLYPATAKI 2016, 54. p.

⁵² KUN 2009, 87. p.

⁵³ PONGRÁCZ ALEX: *A globális szabadjog térnyerése*. In: Auer Ádám et al. (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. 773. p.

⁵⁴ Míg Európában az implicit CSR, addig az USA-ban az explicit CSR terjedt el. Előbbinél a CSR jogi oldala hangsúlyosabb, utóbbi esetben az önkéntes, menedzseri szemléletű megközelítés jellemző.

⁵⁵ KUN 2009, 90. p.

⁵⁶ BUHMANN 2006, 193. p.

akkor mutatkozik meg egyértelműbben, amikor a CSR szempontjából releváns probléma jogi szabályozás alá esik (pl. környezetvédelmi jogszabályok, munkajogi szabályozás).⁵⁷ (ii) A második nézet a vállalatok társadalmi felelősségvállalására nem jogi követelményként tekint. Erre példaként szolgálhat a Bizottság a vállalati felelősségvállalás önkéntes oldalát hangsúlyozó korábbi CSR-fogalma.⁵⁸ (iii) Ehhez hasonló a harmadik megközelítés, amely a vállalatoktól elvárt társadalmi (és jogi) felelősségre egy nem önkéntes erkölcsi köteleességként („*non-discretionary corporate moral obligation*”⁵⁹) tekint.⁶⁰

A három egymástól eltérő nézet hatására a CSR nemzeti szabályozása kevert formát ölthet: míg egyes elemei jogi követelményként jutnak érvényre, addig más elemek esetében ez nem feltétlenül lesz egyértelmű. Az, hogy egy adott vállalat figyelembe veszi-e a CSR által támasztott (emberi) jogi követelményeket, vagy hogy milyen mértékben van tekintettel azokra, számos körülménytől függ. A három aspektust figyelembe véve megállapítható, hogy habár a vállalati felelősségvállalásra elsősorban nem jogi követelményként tekintenek (tekintettek), - ahogy a dolgozat későbbi részeiben látni fogjuk - annak jogi vonala erősödik, és egyre inkább teret nyer magának.

Ahhoz, hogy egy adott államom belül a vállalatok teljesíteni tudják emberi jogi és alapjogi kötelezettségeiket az állam közreműködésére is szükség van. Az állam feladata az, hogy jogszabályi (vertikális szint) és intézményi (horizontális szint) háttér megteremtésével segítse a nemzetközi irányelvekben, lefektetett CSR-célok elérését.

A CSR-követelmények gyakran ágazati jogszabályokban (pl. munkajog, gazdaság jog, környezetjog) jelennek meg, ugyanakkor kifejezetten a vállalatok emberi jogi és alapjogi felelősségéről rendelkező törvényt többek közt az Egyesült Királyságban, Ausztráliában, az Egyesült Államokban, Kínában és Indiában is elfogadtak. Utóbbi a világon elsőként írta elő a vállalatoknak *kötelező* jelleggel CSR-kötelezettségek vállalását.⁶¹ A horizontális szintet illetően, egyre elterjedtebb a nemzetközi iránymutatások és stratégiák megvalósítását célzó intézmények felállítása. E célt szolgálja Spanyolországban a minisztériumi irányítás alatt álló Állami Tanács a Vállalatok Társadalmi Felelőségéért (CERSE). Németországban és Finnországban munkaügyi minisztériumi szinten valósul meg a vállalati társadalmi felelősségvállalás érvényesülésének elősegítése, akciótervek kidolgozása. Finnország esetében fenntartható fejlődési probléma esetén a Környezetvédelmi Minisztérium is rendelkezésre áll. Indiában külön vállalati ügyekért felelős minisztériumot állítottak fel, Franciaországban 2008-tól a bioetikai és CSR képviselő, Kanadában 2019-től a Felelős Vállalatok Ombudsmanja és hivatala reprezentálja az ország vállalati társadalmi felelősség iránti elkötelezettségét.

Az állam egyik fő eszközét a vállalati társadalmi felelősségvállalás koncepciójának érvényesítésében az akciótervek képezik, amelyek kidolgozásában nagy szerepet kell, hogy kapjanak a nemzetközileg elfogadott CSR-irányelvek. Ennek megvalósításában a számos országban – így Magyarországon is – felállított OECD Nemzeti Kapcsolattartó Pontok,

⁵⁷ ČERTANEC 2019, 105. p.

⁵⁸ EURÓPAI BIZOTTSÁG 2001, 54. p.

⁵⁹ ČERTANEC 2019, 106. p.

⁶⁰ CRAGG 2012, 13–14. pp.

⁶¹ Companies Act 2013.

illetve OECD Nemzeti Tanácsok is segítségül szolgálhatnak. A környezethez való jog érvényesülése érdekében fontos, hogy a nemzetközi CSR-normákban foglalt emberi jogi, környezetvédelmi rendelkezések értelmezésére és az akciótervek kidolgozására az ENSZ, illetve az Unió keretében elfogadott és egyéb környezetvédelmi, fenntartható fejlődési célokat megfogalmazó egyezményekkel, stratégiákkal, összhangban kerüljön sor.

Mindenképpen figyelemre méltó Hollandia célkitűzése, amely arra irányul, hogy 2023-ig az ország nagyvállalatainak 90 százaléka megfeleljen az OECD-irányelveknek. Az Európai Bizottság nemzeti CSR cselekvési tervek kidolgozását szorgalmazó 2011-es közleményének megfelelően Magyarország is megalkotta első CSR Cselekvési Tervét,⁶² amelynek (vertikális) prioritásai közt a környezetvédelem is szerepelt. A terv ugyan nem tekinthető egy átfogó szabályozásnak, de mindenképpen értékelendő, hiszen jelzi, hogy hazánkban is jelen van a vállalatok társadalmi felelősségvállalását szorgalmazó igény.

Ahogy a fenti példálózó felsorolásból is látszik, hogy az államok felismerték a vállalati társadalmi felelősségvállalás fontosságát, és ha nem is minden esetben kifejezett jogszabályozás útján, de törekednek a nemzetközi irányelvek megvalósítására, amely egy újabb lépést jelenthet a CSR „kemény” szabályozása felé.

IV. Emberi jogok a CSR hálójában

A vállalatok emberi jogi, illetve alapjogi felelőssége elsősorban olyan jogokra terjed ki, amelyeket tevékenysége során potenciálisan sérthet, de az ENSZ Globális Megállapodása a dokumentumban foglalt alapelveit többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából származtatja, ezáltal kiterjesztve a vállalati felelősséget a Nyilatkozatban foglalt valamennyi emberi jogra. A *Draft Norms* értelmében a vállalatok emberi jogok iránti felelőssége a polgári, kulturális, gazdasági, politikai és szociális jogok, a fejlődéshez való jog, a nemzetközi humanitárius jog, menekültjog, munkajog területére terjed ki.⁶³ A Bizottság megújult CSR-stratégiája is kiemeli, hogy az emberi jogok a vállalati felelősségvállalás prominens részévé váltak, és hogy a CSR minimális követelményei lefedik az emberi jogi követelmények teljesítését is.⁶⁴ Az, hogy a vállalatok emberi jogi kötelezettségei elsődlegesen a nemzetközileg elismert alapjogok esetében érvényesül fontos szempont, hiszen a fejlett országok jogrendszere a legjelentősebb alapjogi katalógusokat elismerte és ratifikálta, ami a CSR önkéntes felfogásának háttérbe szorításához és jogi vonatkozásának erősödéséhez is vezetett. Aggály az olyan fejlődő országok esetében merülhet fel, ahol az emberi jogi dokumentumokban rögzített jogok nem feltétlenül jelennek meg, ez pedig táptalajt jelenthet vállalatok közvetlen és közvetett emberijog-sértésének, ezzel együtt pedig a CSR emberi jogi dimenziója is háttérbe szorulhat.

⁶² 1201/2015. (IV. 9.) Korm. határozat a vállalati társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos prioritásokról és Cselekvési Tervről. A második megalkotása jelenleg folyamatban van.

⁶³ Draft Norms 23. pont.

⁶⁴ EURÓPAI BIZOTTSÁG 2011, 8. p.

1. A magatartási kódexek mint az autonóm önszabályozás (puha) jogi eszközei

A CSR önkéntes és (kötelező) jogi jellegének egyvelege jelenik meg – az önszabályozás egy formáját képező – vállalati magatartási kódexekben (*codes of conduct*),⁶⁵ amelyek főként munkaügyi sztenderdeket, emberi jogokat és környezetvédelmi kérdéseket szabályoznak. Habár az első, MNV-specifikus nemzetközi puha jogi kódexet már 1937-ben megalkották, igazán a '90-es években terjedtek el. A vállalati kódexek rendkívül sokszínűek, de közös jellemzőjük, hogy alkalmazásuk mindig önkéntes és elvileg nem helyettesíthetik a nemzeti, európai vagy nemzetközi jogi szabályozást. E – jogi jellegű vállalásokat tartalmazó – magatartási kódexeket érdemes elhatárolni a klasszikus etikai kódexektől (*codes of ethics*), amelyek a munkavállalóktól elvárt, a vállalat által követett elvekkkel konform magatartásmintákat fektet le.

Emberi jogi szempontból a fentiek azért bírnak jelentőséggel, mert adott esetben új és a mindenkori korszellemnek megfelelő lehetőségeket teremthetnek az emberi jogok kikényszerítése terén. A kikényszerítés apropóján azonban szükséges a kódexeket fenntartásokkal kezelni, amikor azok emberi jogokat védenek, mivel e kódexek önkéntes jellege azt jelenti, hogy a bennük foglaltak nem kikényszeríthetők (nem rendelkeznek „valódi” jogkövetkezményekkel). Mégis a puha jog ezen eszköze hatékonyan működhet a BHR területén, mert az ilyen önszabályozás „kitöltheti a jogrend „réseit”, „hézagjait”” (*governance gaps*), illetve „különösen olyan komplex, szenzitív területeken hasznos, ahol a gazdasági és a „szociális” érdekek erős ütközése miatt nehéz kiegyensúlyozott jogi normákat alkotni”⁶⁶, valamint a vállalatok olyan elvek mellett kötelezik el magukat, amelyek kimunkálásában maguk is részt vállalnak. Utóbbi azért lényeges, mert a saját sztenderdek betartása sok esetben könnyebb a vállalatok számára, mint a jogi előírásoknak való megfelelés.⁶⁷ De ez sem jelent garanciát betartásukra. A puha jogi sztenderdek és szabályozások Achilles-sarkát jól példázza a Nemzetközi Pénzügyi Társaság (IFC) ellen indított per: az ügy tárgyát képező, IFC által folytatott projekt kapcsán kiderült, hogy a vállalat még a saját maga által felállított fenntarthatósági, környezeti és társadalmi sztenderdeknek sem felelt meg.⁶⁸

Ugyan a kódexek alapvetően önkéntes alkalmazásúak, ez nem zárja ki azt, hogy a kódexeknek ne lenne hatása, szankciója alapjogsérelmek, emberijog-sértések esetén. Ezenkívül pozíciójukat erősíti az is, hogy számos esetben hiánypótló jellegűek, hiszen olyan területekre fókuszálnak, ahol a nemzeti vagy nemzetközi jog nem volt kellően hatékony,⁶⁹ ezért a nemzetközi jog „*soft law*” dokumentumainak kiegészítéseként is funkcionálnak.

Alapjogi és emberi jogi szempontból tehát fontos kérdés, hogy e téren milyen mértékben és hogyan vállalhatnak át feladatokat, illetve funkciókat a vállalatok az államoktól. Más szóval pedig: ezen területeken hol ér véget az állam joghatósága és az állam által alkotott jog érvényesülése. Konkrét emberi jogvédelmi vállalásra példaként említhető a

⁶⁵ Szerepükről l. pl. SZEGEDI KRISZTINA: *Hazai nagyvállalati etikai kódexek tartalmi elemzése*. Vezetéstudomány 2012/különszám (43) 47–49. pp.

⁶⁶ KUN ATTILA: *A puha jog (soft law) szerepe és hatékonysága a munkajogban – Az új Munka Törvénykönyve apropóján*. Pázmány Law Working Papers 2012/41. 6–8. pp.

⁶⁷ KUN 2009, 156–157. pp.

⁶⁸ *Juana Doe et al. v. IFC* (Civil Action No. 17-1494-JFB-SRF).

⁶⁹ KUN 2009, 185. p.

Facebook, a Twitter, a YouTube és a Microsoft⁷⁰ a **gyűlöletbeszéd** elleni harc jegyében Európai Bizottsággal kötött megállapodása, amelynek alapján az említett informatikai vállalatok 2016-ban olyan magatartási kódexet fogadtak el, amely a megállapodáshoz csatlakozó vállalatokat a felületükön megjelenő gyűlöletkeltő és jogsértő tartalmak eltávolítására kötelezi.⁷¹ E nyilvános kötelezettségvállalás alapján a jogellenes gyűlöletbeszéd terjesztésének megelőzése érdekében az online közvetítők és a közösségi média platformjai az érvényes (azaz megfelelően pontos és kellően megalapozott) bejelentést követően felülvizsgálják a kétes tartalmat, majd annak jogellenessége esetén eltávolítják, illetve hozzáférhetetlenné teszik. A kötelezettségvállalás hatékonyságát vizsgáló ötödik, 2020 júniusi jelentés alapján elmondható, hogy az érintett IT-vállalatok átlagosan a beérkező jelentések 90%-át dolgozza fel, és a felülvizsgált tartalmak 71%-át távolítja el,⁷² így meglehetősen hatékony eszköznek tekinthetjük. A gyűlöletbeszéd kapcsán egy rendkívül összetett problémáról van szó, amelynek online térbe kerülésével még több kihívás elé állítja a jogalkotót és a jogalkalmazót egyaránt. A probléma komplexitásának következtében ezért fontos, hogy ne kizárólag a büntetőjog reagáljon a sérelmekre, hanem a jog más területei is naprakészek legyenek.⁷³

2. A CSR és az egyes emberi jogok. A horizontális hatály problematikája

Számos CSR-ajánlás elkülönülten foglalkozik például a fogyasztói jogok, munkavégzéshez kapcsolódó jogok vagy korrupció területeivel, hiszen a vállalati jogsértések a szóban forgó területeken számottevőek. A CSR jelentős *munkajogi* aspektusát jól szemlélteti a Globális Megállapodás, amely – a *Draft Norms*-hoz hasonlóan – rögzíti többek között a kötelező-, kényszer-, illetve a gyermekmunka tilalmát a vállalatok biztonságos és egészséges munkakörnyezet kialakításának kötelezettségét, a Tripartit Nyilatkozat a foglalkoztatás, a munka – és életfeltételek, illetve a munkaügyi kapcsolatok terén fogalmaz meg olyan alapjogokat (pl. egyesülés szabadsága, egészséghez való jog, egyenlő bánásmód) érintő ajánlásokat, amelyek értelemszerűen a CSR keretein belül is jelentős szereppel bírnak. A CSR-irányelvekben ugyancsak kiemelt problémaként jelenik meg a *korrupció*, amely az emberi jogok világában sajátos helyet foglal el. Emberi jogi, illetve alapjogi relevanciája onnan ered, hogy „*aláaknázza a közbizalmat és az intézmények hatékonyságát és eredményességét, valamint a demokrácia és az emberi jogok, az erkölcs, az igazságügy, a fenntartható fejlődés és a jó kormányzás értékeit*”⁷⁴, továbbá „*számos esetben az emberi jogok megsértéséhez vezethet.*”⁷⁵ Az ENSZ a *Transparency International*-el

⁷⁰ Azóta több IT-vállalat is csatlakozott a megállapodáshoz (pl. Google, TikTok.).

⁷¹ A kódexet l.: <https://bit.ly/3pOqrdd>. (2020. 11. 21.)

⁷² Európai Bizottság 2016.

⁷³ SÜLYOK MÁRTON: *The European Union and Member State contexts of fighting hate speech online*. In: Sulyok Márton (szerk.): *Internet and Responsibility. The legal means of eradicating hate speech online*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016. 69-74. pp. :70–71. pp.

⁷⁴ Európai Parlament 2017. „A” pont.

⁷⁵ Uo. „E” pont.

együttműködve – a Globális Megállapodás antikorrupciós elve mentén – korrupcióra vonatkozó jelentéstételi iránymutatást⁷⁶ (2009) dolgozott ki, amely a vállalatok számára is segítséget jelenthet emberi jogi védelmi stratégiájuk kialakításában. Számos esetben található kifejezett rendelkezés vállalati felelősséget szabályozó dokumentumokban a *fogyasztói jogokra*, illetve a *fogyasztóvédelemre* vonatkozóan. Annak ellenére, hogy több nemzeti alkotmányban szerepelnek a fogyasztói jogok emberi jogi, illetve alapjogi megítélésük nem egyértelmű.⁷⁷ A fogyasztóvédelmi jog keretében szabályozott jogviszonyok azok egészségügyi és gazdasági vonatkozásai kapcsán az emberi élethez és méltósághoz való emberi joghoz szorosan kötődnek,⁷⁸ ezért tiszteletben tartásuk rendkívül fontos a vállalatok számára.

A vállalatok egyénnel szembeni erőfölényének magánjogi jogviszonyokban történő ellensúlyozására jelent lehetőséget, de emberi jogi felelősségre vonásukban is szerepet kaphat az alapjogok *közvetlen horizontális hatályának* elismerése.⁷⁹ Az alapjogok hatálya kétféle lehet: vertikális és horizontális. Előbbi lényege az egyén védelme az állami önkénnyel szemben és a közhatalom korlátozása. A horizontális hatály (vagy *Drittwirkung*, harmadhatály) a magánjogi jogviszonyokban jut szerephez, mivel alapja, hogy az alapjog az egyének között is érvényesülnek, azok befolyásolják vagy meghatározzák a magánszemélyek egymás közötti viszonyait. A horizontális hatály további két csoportra bontható. A közvetett horizontális hatály (*mittelbare Drittwirkung*) értelmében az alkotmányos alapjogok kizárólag értelemezési irányelvként funkcionálnak magánjogi jogviták eldöntésénél, magánjogi relációkban közvetlenül nem alkalmazhatók.⁸⁰ Esetünkben a közvetlen horizontális hatály (*unmittelbare Drittwirkung*) bír különös jelentőséggel, amely szerint az alkotmányba foglalt alapjogok a magánszemélyek egymás közti viszonyaiban is alkalmazandók. Ezzel az érintettek a vállalat – mint magánjogi jogalany – alapjogi visszaéléseivel szemben benyújtott keresetét tisztán emberi jogi szempontokra alapíthatnák, ami a magánjogi szabályozás funkciójának kiüresedéséhez vezetethetne, mivel a koncepció alapján a magánjogi keresetek emberi jogi vitává formálódnának át.⁸¹ A jogintézmény nem ismeretlen az európai államok jogrendszerében: Írország és Lengyelország elismerte a közvetlen harmadhatályt abban az esetben, ha az alapjog érvényesülése

⁷⁶ United Nations Global Compact – Transparency International: *Reporting Guidance on the 10th Principle against Corruption*. 2010. <https://bit.ly/3pSyZQ2>. (2020.11.21.)

⁷⁷ BENCSEK ANDRÁS: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. Doktori értekezés. Pécs, 2012, 60. p. Az Alapjogi Chartával a fogyasztói alanyi jogokat nem kodifikálták, de annak 38. cikke szerint az EU politikáiban biztosítani kell a fogyasztóvédelem magas szintjét. Emberi jogi megítéléséről l. bővebben: DEUTCH, SINAI: *Are consumer rights human rights?*. Osgoode Hall Law Journal 1994/3. (32) 537–578. pp.

⁷⁸ BENCSEK 2012, 53. p.

⁷⁹ CHRONOWSKI NÓRA: *Az Európai Unió Alapjogi Chartája hatályának kiterjesztéséről – alkotmánypolitikai megfontolások*. In: Blutman László – Homoki-Nagy Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2014. 89–90. pp.

⁸⁰ CHRONOWSKI NÓRA: *Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok*. JURA 2013/2. (19) 7–16. pp. 11–12. pp.

⁸¹ Uo. 12. p.

más joggalapon nem valósítható meg.⁸² Az Unió vonatkozásában pedig az Európai Bizottságnak van lehetősége uniós normák közvetlen horizontális hatályának elismerésére. Kiemelendő, hogy a *Draft Norms* is rendelkezett a közvetlen horizontális hatályról.⁸³

3. Az állami joghatóság kérdése extraterritoriális vállalati ügyekben

A TMNV által okozott emberi jogi sérelmek gyakran több ország területét érintik, ezért hatékony jogi felelősségre vonásuk érdekében elengedhetetlen az államok (és bíróságaik) joghatóságának tisztázása. Az *extraterritorialitás* problémájának alapját az képezi, hogy a nemzetközi jog elsősorban az államokat tartja felelősnek a vállalatok emberijog-sértéseiért is, és hogy a fogadó ország gyakran gazdasági rászorultsága miatt nem biztosít megfelelő jogvédelmi garanciákat.⁸⁴ Az emberi jogok nemzetközi védelme tekintetében az extraterritorialitás azt jelenti, hogy „a sérelmet szenvedett magánszemély a sérelem elszenvedésének pillanatában nem tartózkodik a sérelmet okozó állam területén, ám maga a sérelem valamilyen módon visszavezethető a jogsértő állam magatartására.”⁸⁵ Az állam feladata az, hogy biztosítsa az egyén védelmét az emberi jogi visszaélésekkel szemben. „Kétségtelen ugyanakkor, hogy egyetlen államtól sem várható el annak biztosítása, hogy korlátlanul a Föld egészén (vagy esetleg, gondolva a jövő évtizedek és évszázadok lehetőségeire, azon túl is) biztosítani tudja az adott nemzetközi szerződésben rögzített alapvető emberi jogokat.”⁸⁶ Az viszont elvárható, hogy ezen jogosultságokat abban az esetben is garantálják, ha az érintett állam területén kívüli térségről van szó, de nemzetközi jogi értelemben az adott állam képes gyakorolni joghatóságát.⁸⁷

A TMNV-joggyakorlat az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki az *Alien Tort Statute*⁸⁸ (ATS) alapján. A törvény lehetőséget teremt az USA bíróságainak a külföldiek által benyújtott – alapvetően emberi jogi tárgyú – keresetek befogadására abban az esetben is, ha a jogsértést az Egyesült Államok területén kívül követték el. Ellentétben a *Torture Victim Protection Act-tel* (TVPA)⁸⁹ az ATS hatálya lehetővé teszi gazdasági tár-

⁸² GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA: Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra. Doktori Értekezés, Győr, 2010. 91. p.

⁸³ L. pl.: *Draft Norms* 5-9. cikkeit.

⁸⁴ CHRONOWSKI 2013, 13. p.

⁸⁵ SZEMESI SÁNDOR: *A területi joghatóság gyakorlásának egyes kérdései az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*. In: Blutman László – Homoki-Nagy Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2014. 503. p.

⁸⁶ Uo 502. p.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ A jogszabályt a *Judiciary Act* részeként fogadták el 1789-ben, de sokáig feledésbe merült, majd a XX. század végén kezdtek el újra hivatkozni rá (elsőként a *Filartiga v. Pena-Irala* ügyben 630 F.2d 876 (2d Cir. 1980), 1976-ban).

⁸⁹ A jogszabályt 1991-ben fogadták el, és a külföldön elkövetett kínzás, valamint bírósági eljárás mellőzésével történt kivégzések esetén nyújt jogorvoslatot a személyek számára. A TVPA az ATS keretein belül elérhető jogorvoslati eszköztárat bővíti, kiegészíti azt, de nem helyettesíti. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság a *Mohamad v. Palestinian Authority* (*slip opinion*, 566 U. S. ____ (2012)) ügyben hozott döntésével kivonta a vállalatokat a TVPA hatálya alól mondván, hogy csak természetes személyek ellen van lehetőség pert indítani a TVPA alapján.

saságok felelősségre vonását is. Habár az elmúlt évek során bevett gyakorlat volt a vállalatok ATS alapján történő felelősségre vonása, ma sem teljesen egyértelmű, hogy külföldi vállalatot felelősségre lehet-e vonni a törvény alapján.

Az extraterritoriális joghatóság problémája több vállalati ügyben felmerült mind az USA⁹⁰ mind pedig Kanada⁹¹ Legfelsőbb Bírósága előtt. Ugyan az ATS területi hatálya a Bíróság ítélezési gyakorlatának következtében korlátozásra került, a TMNV-k nemzetközi felelősségét övező kérdések száma a következő években sem hagyott alá. Jelen dolgozat szempontjából kiemelendő az USA Legfelsőbb Bíróságának egy 2018-ban hozott ítélete,⁹² amelyben megállapította, hogy külföldi vállalatokat felelősségét az ATS alapján amerikai bíróság előtt azért nem lehet megállapítani, mert nem áll rendelkezésre egyértelmű nemzetközi jogi norma a vállalatok felelősségéről.

Az ATS hatálya és a vállalatok felelősségre vonása a precedens-jellegű bírósági ítéletek ellenére továbbra sem egyértelmű,⁹³ de a bíróságok – emberi jogok szempontjából – kedvező elvi jelentőségű tételei fejlesztőleg hathatnak az emberi jogok nemzetközi védelmére. Fontos azonban, hogy az extraterritorialitás csak kivételes lehetőségként érvényesüljön, mivel az állam *területi főhatalmát* illeti az elsőbbség. Az extraterritoriális joghatóság megállapíthatósága előtt a másik érintett állam beleegyezése, illetve valamely nemzetközi egyezmény vagy szokásjog megengedő szabálya nyithatná meg a kaput abban az esetben, ha „szoros és tényleges kapcsolat mutatható ki a joghatóságot gyakorló állam és a kérdéses személy vagy esemény között.”⁹⁴

A következő fejezetben a környezethez való jog példáján keresztül szemléltetem a fentiekben tárgyalt jogi kérdések kapcsán a vállalatok felelősségének egyes kérdéseit, nemzetközi és magyar példákon keresztül, kitérve a lehetséges szabályozás jövőbeli irányaira is.

V. A környezethez való jog és a vállalatok felelőssége

1. Környezethez való jog a nemzetközi jogban

A vállalatok – csakúgy, mint az egyének – tevékenységük folytán közvetett vagy közvetlen hatással vannak az őket körülvevő *környezetre*, amit számos környezeti katasztrófa tanúsít, gondoljunk csak Magyarországon a kolontári vörösiszapömlés által okozott károokra. A TMNV-k tevékenysége nemcsak az államra, hanem a helyi közösségekre is kihat, ezért környezetromboló tevékenységük sokszor összekapcsolódik emberi jogok vagy alapjogok megsértésével. Ez a probléma arra vezethető vissza, hogy a TMNV-k rendszerint a *fejlődő országok* olyan területén végzik termelési tevékenységüket, ahol az őslako-

⁹⁰ pl. *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*, (569 U.S 108, 2013).

⁹¹ pl. *Nevsun Resources Ltd. v. Araya* (Docket no. 37919).

⁹² *Jesner v. Arab Bank* (584 U.S. ___, 2018).

⁹³ Legutóbb a *Nestlé USA, Inc. v. Doe* ügyben (*citation pending, granted 2 July 2020, docket no. 19-416*) merült fel a problematika.

⁹⁴ SZEMESI 2014, 503. p.

sok közösségei a természettel összhangban élnek, vagy ahol egyébként is mélyszegénység van. Az érintett csoportok kiszolgáltatottságát tetőzi, hogy az ilyen országokban az állam gyakran nem nyújt megfelelő védelmet a vállalatok ellen gazdasági rászorultsága miatt. Az, hogy ma már a vállalatok környezetkárosító magatartásuk miatti felelősségre vonásának körében emberi jogi felelősségről is beszélhetünk, a környezethez való jog több évtizedes fejlődésének eredménye.

A környezethez való jog nemzetközi jogi szabályozására az 1972-es stockholmi konferencia után, annak eredményeként került sor.⁹⁵ Egyes emberi jogokkal fennálló kapcsolatát a *Stockholmi Nyilatkozat* deklarálta: „Az embernek alapvető joga van szabadságban, egyenlőségben, megfelelő életkörülmények között élni olyan környezetben, amely méltóságának és egészségének megfelel. Megtisztelő kötelezettsége védelmezni és fejleszteni környezetét a jelenben és a jövőben élő nemzedékek számára.”⁹⁶ A környezeti szabályozás jelentőségének növekedése – a társadalmi presszió mellett – az ENSZ XX. századi környezetpolitikájához köthető, amely által a környezethez való jog – más alapjogokkal ellentétben – először puha jogi egyezményekben, nyilatkozatokban jelent meg. Innen indult az a folyamat, amelynek eredményeként a környezethez való jog egyes alapjogi katalógusokban elkülönülten is megjelent (pl. Alapjogi Charta 37. cikk).

A legjelentősebb emberi jogi egyezmények a környezethez való jogot nem nevesítik *expressis verbis*, ugyanakkor a környezethez fűződő jogok tárgyalásakor olyan jogokról beszélünk, amelyeket az emberi jogi dokumentumok egyébként is tartalmaznak az első két generációhoz tartozó jogok formájában, ezért nem feltétlenül szükséges külön nevesíteni, illetve ezért sorolandó csak a *harmadik generációs* jogok közé *sui generis*, önálló jogként. A kifejezett nevesítés hiánya azonban nem jelent akadályt a környezethez való jog érvényesítésében. Ezt azt az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) joggyakorlata is példázta: habár az Emberi Jogok Európai Egyezménye (Egyezmény) nem nevesíti külön az egészséges, biztonságos vagy tiszta környezethez való jogot, az EJEB dinamikus jogértelmezésével és a kötelezettségek szélesítésével megteremtette a környezethez való jog és egyes, az Egyezményben nevesített alapjogok közti összefüggést.⁹⁷ A legkiterjedtebb esetjog a magán- és családi élet tisztelgetben tartásához való joghoz kötődik, de az EJEB más, az Egyezményben rögzített jog⁹⁸ alapján is dönt környezethez való jogot sértő ügyekben. Ennek alapján az alapjog védelme sok esetben az egyezményekben biztosított emberi jogi jogosultságok környezettudatos értelmezése útján valósul meg. Ez a jogfejlesztő tevékenység a környezethez való jog vonatkozásában azért is különösen fontos, mert egy olyan alapjogról beszélünk, amely nem a globalizáció hatására kelt életre, hanem az maga a globalizáció „terméke”, és mivel a globalizáció napjainkban is egyre nagyobb méreteket ölt, az alapjog értelmezése, tartalmának bővítése és pontosabb meghatározása kulcsfontosságú a megfelelő alapjogvédelmi szint eléréséhez.

⁹⁵ SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA: *Nemzetközi környezetvédelmi jog*. Szeged, 2015. 6. p.

⁹⁶ Stockholmi Nyilatkozat, I. elv.

⁹⁷ SÜLYÖK KATALIN: *Az államok mozgástera a környezetkárosítás elleni védelem meghatározásánál az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Jogi Tanulmányok 2014/1. (17) 484. p.

⁹⁸ Így különösen a véleménynyilvánítás szabadsága (10. cikk), tisztességes tárgyaláshoz való jog, (6. cikk) hatékony jogorvoslatához való jog (13. cikk), tulajdon védelme (Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk).

A környezethez való jogot védő rendelkezések a nemzetközi CSR-dokumentumokban is megjelentek: az Globális Megállapodásban a riói Nyilatkozaton alapuló környezeti alapelveket fogalmazták meg, a *Draft Norms* pedig kötelezettségként írta elő a vállalatoknak a fenntartható fejlődés céljaihoz való hozzájárulást. A Zöld könyvben található környezetvédelmi rendelkezések pedig ma is az Unió CSR-stratégiáinak fontos részét képezi.

2. A francia *Duty of Vigilance* – az első európai környezeti ATS?

Európában az előző fejezetekben tárgyalt amerikai ATS-hez hasonló funkció tölt be a francia *Duty of Vigilance* (*devoir de vigilance*, DoV, 2017),⁹⁹ amely kapcsán még nemigen alakult ki irányadó bírói gyakorlat. A francia törvény egyfajta „örkődési felelősséget” ír elő olyan Franciaországban bejegyzett vállalatok számára, amelyek két egymást követő költségvetési évben legalább ötezer munkavállalót foglalkoztatnak az ország területén vagy tízezret világszerte. Ennek alapján körülbelül 237 francia vállalat köteles egy ún. „örkődési tervet” („*vigilance plan*”) készíteni, amely a vállalatok emberi jogi visszaéléseit és környezetkárosítását hivatott felmérni nagy hangsúlyt fektetve a megelőző intézkedésekre, és amely az OECD Irányelvek és a UNGP által megfogalmazott *human rights due diligence* intézményét testesíti meg. A törvény alapján a francia jogirodalom az „extraterritorialitás ambíciójának” nevezi ezt a francia modellt, amely alapján „az állam normatív szférájának” határain kívül eső tevékenységet kíván ezen örkődésen keresztül szabályozni.¹⁰⁰ Ezen örkődés viszont igen visszafogott marad, hiszen nem a külföldi vállalatokra ró kötelezettségeket, hanem a nemzeti jog hatókörében lévő vállalatok számára írja elő, hogy külföldi leányvállalataik vagy szerződéses partnereik tevékenységét felügyeljék.¹⁰¹ Ez az „extraterritoriális joghatóság” azt jelenti, hogy a sértettek abban az esetben is hivatkozhatnak valamennyi emberi jog, alapvető szabadság megsértésére és környezeti károkozásra, ha az egy külföldi állam területén történt.¹⁰²

Az első, *Duty of Vigilance* alapján indított perben (2019) a *Total* olajvállalat környezetre és a helyi közösségekre súlyos hátrányokat kilátásba helyező tevékenységét, illetve az „örkődési terv” hiányát sérelmezték a felperesek. Az olajcég egy – többek közt Uganda területét érintő – közel 1500 km hosszú olajvezeték kiépítését megvalósító projekt kivitelezését tervezte (tervezi), ami számtalan emberi jogi sérelmet helyez kilátásba a természeti környezetre, a helyi közösségekre nézve, illetve e kettő kapcsolatrendszerét tekintve. Az ügyet elsőfokon a Nanterre-i Bíróság (*tribunal judiciaire de Nanterre, Haut-de-Seine*) tárgyalta. A Bíróság 2020 januárjában hozott ítéletében a vállalat jogsértését ugyan nem tagadta, de amellet foglalt állást, hogy az ügyet egy kereskedelmi bíróságnak kell elbí-

⁹⁹ Loi sur le devoir de vigilance, loi no. 2017-399. du 27 mars 2017. Eredeti nyelven l. itt: <https://bit.ly/35RNv2T>. (2020. 11. 21.)

¹⁰⁰ TAP, JEAN-BRICE: *Le devoir de vigilance. Un nouvel horizon*. Revue de jurisprudence commerciale 2018/1. 5. p. <https://bit.ly/3nN54Hw> (2020. 11. 19.)

¹⁰¹ Uo. 6. p.

¹⁰² COSSART, SANDRA – CHAPLIER, JÉRÔME – BEAU DE LOMENIE, TIPHANIE: *The French Law on Duty of Care. A Historic Step Towards Making Globalization Work for All*. Business and Human Rights Journal 2017/2. (2) 319. p.

rálnia. A felperesek az ügy érdemi elbírálásában bízva ezért fellebbeztek az elsőfokú bíróság ítélete ellen.¹⁰³ A másodfokú tárgyalás a Versailles-i Fellebbviteli Bíróságon (*Cour d'Appel de Versailles*) 2020. október 28-án kezdődött. Amellett, hogy a per kimenetele a vállalatok e törvény alapján történő felelősségre vonásának szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a projekt miatt az érintett közösségek éheznek, több ezren pedig lakóhelyük elhagyására kényszerültek. Ugandában nem tudják az ügyet bírósági útra terelni, ezért az érintettek az ügyben segédkező civil szervezetekbe és a francia igazságszolgáltatásba kapaszkodnak.¹⁰⁴

A DoV kapcsán megjegyzendő, hogy ugyancsak e törvény alapján indult 2020 januárjában Franciaország első *klímapere* is – amelynek alperese ugyancsak a fent említett *Total* olajvállalat. A felperesek azt sérelmezték, hogy az olajcég nem rendelkezik olyan megelőző intézkedéseket és kockázatelemzést is magában foglaló örködési tervvel, amely a vállalat károsanyag-kibocsátását felméri, illetve annak csökkentésére való törekvéseket megfogalmazza.¹⁰⁵ Az ügy kimenetelében mérvado szerephez juthat Európa első nagyobb jelentőségű klímaperében, az Urgenda-ügyben hozott ítélet is.¹⁰⁶

Az, hogy a DoV „klímakötelezettségek” megszegése esetén is alkalmazandó, emberi jogi szempontból különösen fontos, hiszen klímaperekben mutatkozik meg leginkább a jelen generációk által a jövő nemzedékekért vállalt felelőssége, a generációs méltányosság is, amely a környezethez való joghoz szorosan kapcsolódik. Ezért és fentebb ismertett tulajdonságai miatt a törvény európai szinten egyedülálló, így nem túlzás kijelenteni, hogy várhatóan a jövőbeni regionális és nemzeti szabályozás mintájaként fog szolgálni. Etalon mivolta elsősorban az emberi jogi *due diligence*-t érvényre juttató *vigilance plan*-nek tudható be. A rendelkezésre álló információk alapján előreláthatólag a leendő uniós szabályozás is az emberi jogi kellő gondosság intézményének szánja a főszerepet – figyelembe véve a DoV-hez fűződő joggyakorlatot is.¹⁰⁷

Ugyanakkor a törvény alkalmazását, rendelkezéseinek kikényszerítését nehezítik a környezeti tárgyú ügyekre jellemző kauzalitási és bizonyítási problémák.¹⁰⁸ Mindez a *tudományos bizonytalanságból* következik, mivel a természeti világról való kijelentés mindig egy valószínűségi kijelentés lesz, s ehhez a nem kellően bizonyos tudáshoz a jogalkalmazók nem csatolnak jogkövetkezményeket.¹⁰⁹ Éppen ezért a jogszabályi háttér mellett, rendkívül felelősségteljes feladat hárul a bíróságokra: egy olyan szilárd talajon álló joggyakorlatot kell kialakítaniuk, amely lépést tartva a környezeti szabályozás dinamikus fejlődésével garantálja a vállalatok felelősségre vonását környezeti tárgyú ügyekben (beleértve a klímapereket) is.

¹⁰³ Les Amis de la Terre International 2020.

¹⁰⁴ Friends of the Earth 2019.

¹⁰⁵ ROBERT, ALINE: *Oil giant Total sued for 'climate inaction' in France's first climate case*. Euractiv, 2020. <https://bit.ly/35SF07o> (2020. 10. 14.).

¹⁰⁶ L. bővebben SÜLYOK KATALIN: *A klímaperek kihívásai és sikerei – Az Urgenda-ítélet tanulságai*. Közjogi Szemle 2020/1. 1–7. pp.

¹⁰⁷ DUCHESNE, AURÉLIE: *Towards an EU directive on mandatory due diligence: building on the French experience*. 2020. <https://bit.ly/31SdU67> (2020. 11. 14.).

¹⁰⁸ Erről l. pl.: SÜLYOK, KATALIN: *Science and Judicial Reasoning – The Legitimacy of International Environmental Adjudication*. Cambridge University Press, Cambridge, 2020.

¹⁰⁹ SÜLYOK KATALIN: *Túlszeretjük a Balatont, ezért jogokat kellene adnunk nekik*. Határsértők podcast (24.hu). 2020. 03. 13.

3. A környezethez való jog alkotmányos helyzete Magyarországon

A környezettudatos gondolkodás a nemzetközi *soft law* dimenzióból szivárgott be a nemzeti alkotmányozási folyamatokba, amelynek eredményeként – más harmadik generációs jogokkal ellentétben – mára számos *nemzeti alkotmány* tartalmaz rendelkezéseket a környezethez való joggal, a fenntartható fejlődéssel, illetve a jövő generációk érdekeivel kapcsolatban. Ezen a ponton érdemes kitérni arra, hogy az alapjog alkotmányos szintre emelésének sajátos módját valósította meg az a francia alkotmánymódosítás, amely az 1958. évi október 4-i Alkotmány preambulumba utalás szinten beemelte a 2004-es Környezeti Kartát, ezzel az alkotmány értelmezési tartományába vonva az abban foglalt jogok és célok védelmét. (Emiatt sem véletlen, hogy a szektorális jogi szabályozás területén is a franciák tették eddig a legnagyobb előrelépést.) Magyarországon a környezethez való jogot az 1989. évi alkotmánymódosító törvény emelte alkotmányos szintre, de a fenntartható fejlődés és a jövő nemzedékek érdekei az Alaptörvényben jelennek meg első ízben.

Az alapjog fundamentumát elgondolások, elméletek, tudományos prognózisok képezik, nincs minden tekintetben szilárd alapja. Alanyaként a jövő generációkat szokták megjelölni, de az emberiség és a természet is betöltheti ezt a pozíciót. A jövő generációk jogi helyzete nem teljesen egyértelmű, hiszen egy nem létező csoportról beszélünk, és ahhoz, hogy valaki jogosultságok alanya lehessen, „szükséges, hogy szabad döntések meghozatalára képes morális cselekvő legyen.”¹¹⁰ A nemzetközi jog éppen azért teszi fel, hogy a jövő nemzedéknek jogai vannak, hogy ebből a jelen generáció kötelességeit konstruálni lehessen, hiszen a joggal köteleesség áll szemben.¹¹¹ Az egészséges környezethez való jog és a jövő generációk közti kapcsolatra az Alkotmánybíróság is rámutatott: „(...) az egészséghez való jog éppúgy a jövő nemzedékek egészségét is szolgálja, mint az egészséges környezethez való jog.”¹¹² Mára a nemzeti alkotmányok fontos részét képezi a fenntartható fejlődés elmélete, amelynek alapkövetelménye a gazdasági, környezeti és társadalmi problémák minden szintű integrációja és amely az utóbbi évek során egyre jelentősebb szerepet kapott (pl. Fenntartható Fejlődési Célok). Alapját olyan öko-paradigmák képezik, amelyek nem az embert állítják a vizsgálódás középpontjába, hanem a természetet és az embert, illetve a kettő komplex kapcsolatrendszerét. A fenntartható fejlődést egyes esetekben¹¹³ jogosultságként is meg szokták jelölni, amely arra vezethető vissza, hogy megvalósulásához első és második generációs jogok együttes megvalósulása szükséges.

A környezethez való jog alkotmányos helyzetével az Alkotmánybíróság több határozatában¹¹⁴ foglalkozott, amelyekben számos elvi jelentőségű tételt fogalmazott meg hozzájárulva az alapjog fejlődéséhez. A *Natura 2000* területek értékesítésének tárgyában hozott döntésében az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az Országgyűlés mulasztásban

¹¹⁰ TATTAY SZILÁRD: *Képtelen „képes beszéd”? A jövő nemzedékek 'jogainak' képviseletéről*. Állam- és Jogtudomány 2016/3. (57) 112. p.

¹¹¹ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselete a jelenben*. In: Sárközy Tamás – Vékás Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. HVG-ORAC, Budapest, 2002. 196. p.

¹¹² 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

¹¹³ L. pl. Riói Nyilatkozat 3. elv.

¹¹⁴ Pl. 28/1994 AB határozat, 48/1998. AB határozat, a 17/2018. (X. 10.) AB határozat.

megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet követett el,¹¹⁵ mikor nem alakította ki az Alaptörvény „zöld” szellemének megfelelő biztosítékokat a szóban forgó területek értékesítése során.¹¹⁶ (Ezen a ponton kiemelendő, hogy az Alaptörvény „környezetvédelmi filozófiájával” sok esetben nem áll összhangban a jogszabályi (és intézményi) háttér, holott ennek jelentőségére az Alkotmánybíróság többször felhívta a figyelmet.)¹¹⁷ E határozat és a hozzá szorosan kapcsolódó II/01902/2016 AB határozat elsődleges jelentősége abban áll, hogy környezetvédelmi oldalról értelmezi a tulajdonhoz való jogot az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből kiindulva. Ehhez kapcsolódóan fontos reflektálni az alkotmányos szabályozás fejlődésére is, hiszen az Alaptörvény jelenlegi „környezetvédelmi filozófiája” – amely egyébként az Alaptörvény egészét áthatja¹¹⁸ – a korábbi alkotmányhoz képest szélesebb, illetve egzaktabb értelmezési alapot nyújt az Alkotmánybíróságnak ezzel is segítve a környezethez való jog tartalmának szélesítését.

A környezethez való joghoz fűződő alkotmánybírói gyakorlat fejlődésében fontos szerepet játszottak az egyes környezetjogi *alapelvek*, illetve a (nemzetközi) környezetjogi szabályozás is.¹¹⁹ A vizsgált alkotmánybírói határozat – az elővigyázatosság és a megelőzés elvével egységben értelmezendő – *visszalépés tilalma* elvének (*non-derogation*)¹²⁰ szempontjából bír jelentőséggel. Az Alkotmánybíróság az elvet – a környezethez való jogot sértő magatartások eredményeinek irreverzibilitására tekintettel – az elővigyázatosság és a megelőzés elvével egységben értelmezi.¹²¹ És mivel az elővigyázatosság elve egy *kockázatkezelési eszköz*,¹²² „már az állapotromlás kockázata is megalapozza a visszalépés tilalma sérelmét.”¹²³ Az indítványozók azt sérelmezték, hogy a jogalkotók a területi közigazgatási szervezetrendszer átalakításával felszámolták a környezethasználat engedélyezéséhez kapcsolódó garanciákat, továbbá az indítvány sérelmezte többek közt a zöldhatóságok kormányhivatalokba való integrálását. Ez a visszalépés tilalmának szempontjából azért is fontos, mert az elv „akkor is sérülhet, ha az anyagi jogi szabályozás változatlanlaga mellett az anyagi jog érvényesítését biztosító szervezeti vagy eljárási szabályozás gyengül.”¹²⁴ Ugyanakkor önmagában a zöldhatóságok kormányhivatalokba történő beolvasztása nem sérti a visszalépés tilalmának elvét abban az esetben, ha a hatósági hatáskör címzettje döntéshozatala során a környezetvédelmi és természetvédelmi ható-

¹¹⁵ 28/2017. (X. 25.) AB határozat.

¹¹⁶ A döntéshez szorosan kapcsolódik a testület „Földet a gazdáknak!” program jogszabályi háttérét vizsgáló határozata (II/01902/2016 AB határozat).

¹¹⁷ Az egészséges környezethez való „jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.” 28/1994. (V. 20.) AB határozat. Az alapjog hatékony érvényesüléséhez szükséges intézményi és jogszabályi háttér megítélése jelenleg nem egyértelmű, amelynek oka többek között egy önálló Környezetvédelmi Minisztérium hiányában, és az önálló „zöld” ombudsman tisztségének megszüntetésében keresendő.

¹¹⁸ BENDA VIVIEN: *Az Alkotmánybíróság környezetvédelmi tárgyú ítéleteinek áttekintése, különös tekintettel az Ádám – Zlinszky különvéleményre*. Iustum Aequum Salutare 2019/2. (15) 113. p.

¹¹⁹ BENDA 2019, 112. p.

¹²⁰ A testület az elvet már a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában is rögzítette.

¹²¹ 17/2018. (X. 10.) AB határozat, Indokolás [87].

¹²² 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, Czine Ágnes alkotmánybíró párhuzamos indokolása [82].

¹²³ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [110].

¹²⁴ 3223/2017. (IX. 25.) AB határozat, Indokolás [28].

sági hatáskörében a környezetvédelmi, illetve természetvédelmi szempontokat nem rendeli egyéb ágazati érdekek alá.¹²⁵ Fontos tehát, hogy a környezethez való jog és az ahhoz kapcsolódó jogosítványok, illetve érdekek érvényesülése szempontjából, hogy azok a környezeti elemet vagy természeti értéket érintő hatósági eljárás folyamán hozott döntések láncolatában a vonatkozó szakkérdésre adott választ és annak indokai megjelenjenek. Az előbb kifejtettek azért bírnak jelentőséggel, mert a környezet és a természet érdekében jogorvoslatot keresők (pl. környezetvédő szervezetek) csak ezen feltételek megvalósulása esetén tudják azonosítani az esetleges sérelmes pontokat, vagy azok bekövetkezésének veszélyét. Hiányuk pedig ahhoz vezet, hogy senki sem lesz képes a hatósági döntés által okozott jogsértés elleni eredményesen fellépni.¹²⁶

Habár a vállalatok társadalmi (környezeti) felelősségvállalásának jelentősége nemzetközi szinten egyre nő, a nemzeti jogalkotási folyamatokban, illetve alkotmánybírói gyakorlatban még nem nyert magának igazán teret. Ahogy fentebb láttuk, külön jogszabály lehetővé teheti a vállalatok felelősségét emberi jogi visszaélések esetében, de egyes alkotmányban foglalt rendelkezések is alapul szolgálhatnak a vállalatok felelősségre vonásában környezetkárosítás esetén. E szempontból az Alaptörvény környezetvédelmi kötelezettséget és a „szennyező fizet” (*polluter pays*) elvét deklaráló rendelkezését érdemes kiemelni.

Amellett, hogy az Alaptörvény deklarálja *mindenki* jogát az egészséges környezethez,¹²⁷ rögzítésre került az alapjoghoz szorosan kapcsolódó *univerzális környezetvédelmi kötelezettség*¹²⁸ is, amely kötelezettség az államon túl minden jogalanyt, így a vállalatokat – mint jogi személyeket – is terhel. „*A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelezéseit emeli az alapjogok szintjére.*”¹²⁹ A környezetvédelem egyébiránt számos alkotmányban vagy mindenkit megillető jogosultságként, vagy állami kötelezettségként jelenik meg.¹³⁰ Jogi személyek esetében azonban nagyobb szereppel bír a „szennyező fizet” alapelv.¹³¹ Az elvet az OECD vezette be annak érdekében, hogy a szennyezések ellenőrzésével kapcsolatos költségek ne kizárólag az államot, hanem az gazdasági szereplőket is terhelje.¹³² Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK számú elfogadott, a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló ún. *ELD irányelv* (2) preambulumbekzdése szerint „*a környezeti károk megelőzését és felszámolását „szennyező fizet” elvének alkalmazásával kell végrehajtani (...) a fenntartható fejlődés elvével összhangban.*”¹³³ Ez a vállalatok – állami – ösztönzését szolgálja, „*hogy olyan intézkedéseket fogadjanak el és olyan gyakorlatot*

¹²⁵ 4/2019. AB határozat, Indokolás [66].

¹²⁶ Uo. Indokolás [87].

¹²⁷ Alaptörvény P) cikk.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ 28/1994. AB Határozat, Indokolás [III.3.].

¹³⁰ MAJTÉNYI BALÁZS: *A környezet nemzetközi jogi védelme*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 44. p.

¹³¹ Alaptörvény XXI. cikk (2).

¹³² RAISZ ANIKÓ: *Nemzetközi környezetjogi alapelvek a gyakorlatban*. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2014*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2015. 259–260. pp.

¹³³ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve <https://bit.ly/36XEHR>. (2020. 11. 21.)

építsenek ki, amelyek minimálisra csökkentik a környezeti károk kockázatát a rájuk háruló pénzügyi felelősség csökkentése érdekében."¹³⁴ Az elv tehát nem csupán a már bekövetkezett környezeti kár orvoslására irányul, alkalmazására a megelőzés alapelvével összhangban kerül sor. A két elv együttes érvényesülése a környezethez való joghoz kapcsolódó jogszabályi és intézményi háttér erősítéséhez elengedhetetlen. Kiemelendő, hogy az ELD irányelv is kifejezett utalást tesz arra, hogy a vállalatok környezeti károk kockázatát csökkentő gyakorlatot építsenek ki.

A fentiekre tekintettel, és mert a „szennyező fizet” elve gyakran jogi személyek (vállalatok) környezethez való jogot sértő tevékenységével kapcsolatban merül fel, tanácsosabb lett volna az Alaptörvénynek közvetlenül a „szennyező fizet” elvére utalni. Megjegyzendő, hogy a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes egy 2017-ben benyújtott jogalkotási kezdeményezésében kifejezte az elv eredményes alkalmazásához szükséges részletszabályok igényét, továbbá szorgalmazta, hogy a felszámolási eljárásokban a környezeti kár elszenvedői, illetve a közvetlen kárveszély által fenyegettek nevesítve jelenjenek meg a hitelezői igényeket érvényesítők között.¹³⁵

VI. Konklúziók és szabályozási javaslatok

A vállalatok társadalmi felelősségének keretein belül tehát számos tekintetben megjelenik az emberi jogi és alapjogvédelmi aspektus, amit a nemzetközi emberi jogi, környezetvédelmi, illetve gazdasági szervezetek is felismertek. Ennek eredményeként mind az ENSZ, mind pedig az Európai Unió (puha jogi úton) *nevesítik* a vállalatok emberi jogi kötelezettségeit. És habár ez korábban nem képezte a CSR hangsúlyos elemét, napjainkban már egyértelműen a vállalatokra is telepítenek emberi jogi kötelezettségeket, ami a vállalatok transznacionalitására és globális világrendben betöltött szerepükre vezethető vissza. Az államok és állami intézmények szerepe pedig a környezethez való joggal kapcsolatos jog- és alkotmányértelmezés fejlesztésében rejlik elsődlegesen, illetve a megfelelő jogszabályi és intézményi háttér kialakításában.

A vállalatok emberi jogvédelmi szerepe

A vállalatok emberi jogvédelmi szerepe a CSR keretein belül számos változáson ment keresztül az évek során. Míg kezdetben felelősségük kizárólag az emberi jogok tiszteletben tartására terjedt ki, addig a XXI. század már aktív tevékenységet követel a gazdasági társaságtól az alapjogvédelem területén, továbbá a proaktív szemlélet vállalatok esetében is háttérbe szorította a reaktív alapjogvédelmet. A vállalatok számára (világ)politikai és (világ)piaci folyamatokat is befolyásoló gazdasági hatalmuk teszi lehetővé, illetve szükségessé, hogy tevékeny részt vállaljanak az emberi jogok védelmében, illetve hogy az ál-

¹³⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK irányelve <https://bit.ly/36XEHR>. (2020. 11. 21.)

¹³⁵ A jövő nemzedékek szószólójának jogalkotási kezdeményezése a környezeti felelősség hatékonyabb érvényesítése érdekében, 8. p.

lamtól feladatokat vállaljanak át az alapjogvédelem területén. Erre – ahogy a dolgozat vonatkozó részében utaltam – nem feltétlenül az állam tehermentesítése miatt van szükség, hanem mert a fogadó állam sok esetben – pl. kapacitás, intézményrendszer, jogi szabályozás, felderítettség hiánya miatt – nem képes megfelelő emberi jogi védelmet nyújtani állampolgárainak a velük szemben elkövetett jogsértésekkel szemben. Ez pedig nagy teret enged a vállalatok „alapjogi politikájának” elharapódzásában, és a működés során megvalósuló emberi- és alapjogsérelmeknek. Fontos kiemelni azonban, hogy az állam említett fogyatékosága esetén sem érdemes az alapjogvédelmi funkciót kizárólag gazdasági társaságokra bízni. Még abban az esetben sem, ha az állam rászorultsága ezt egyébként indokolná. Ugyanis az alapjogvédelem *tradicionálisan és elsősorban* az államhoz és annak erre a célra létrehozott intézményrendszeréhez köthető, alapvetően és elsőként az állam rendelkezik a jogvédelemhez szükséges jogi eszközökkel. Ha ezt a funkciót nagyrészt (az állam csekély szerepvállalása mellett) vállalatok töltenék be egy adott államon belül, az egyébként is jelentős gazdasági befolyásuk tovább szélesedne és a jog területére „hatolna be”. Ez pedig nem feltétlen az emberi jogi igények hatékony érvényesítéséhez járul hozzá, mivel a vállalatok számára rendelkezésre álló alapjogvédelmi eszköztár nem tenné lehetővé, hogy az adott gazdasági társaság megfelelő alapjogvédelmi szintet biztosítson munkavállalói vagy a tevékenységük kapcsán jogsérelmet elszenvedők részére.

Ebben az esetben – tehát azokban az országokban, ahol az állam csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem képes biztosítani az emberi jogi védelmet – fontos, hogy a vállalat ne helyettesítse az állam alapjogvédelmi szerepét, hanem kiegészítse azt, illetve a „hatalmát kihasználva” hozzájáruljon az adott ország alapjogvédelmi szintjének növeléséhez. Azokban az országokban viszont, ahol az állam megfelelő alapjogvédelmi mechanizmusokkal rendelkezik, az állam kiegészítő és *támogató* szerepének kell érvényesülnie, az államnak a rendelkezésére álló eszközökkel úgy kell alakítania az üzleti gyakorlatot, hogy a gazdasági folyamatok valamennyi szakaszában biztosítsa az emberi jogok védelmét, illetve a vállalatok emberi jogvédelmi funkcióját. A CSR szilárd alapokra helyezése egyben az állam érdekét is szolgálja, hiszen a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban foglaltak betartására és betartatására az államok vállalnak kötelezettséget, ezért a jog alapvetően a vállalatok emberi jogi visszaéléseit – és adott esetben ezek kezelésének elmulasztását – az államon kéri számon.¹³⁶ Ez a jelenség kiváltképp szembetűnő amikor az egyes államokat – emberi jogi relevanciával is rendelkező – éghajlatváltozási egyezményekben foglaltak megsértése miatt állítják bíróság elé, habár a károsanyag-kibocsátás ténylegesen és közvetlenül az állam területén működő gazdasági társaságokhoz köthető.¹³⁷

Hard law vagy soft law szabályozás?

A CSR mára nemzetközi szinten szilárd emberi jogi, alapjogi dimenzióval rendelkezik, amely a vállalatokkal szemben egyértelmű emberi jogi kötelezettségeket támaszt. E

¹³⁶ Bővebben I. MCCORQUODALE, ROBERT – SIMONS, PENELOPE: *Responsibility beyond Borders: State Responsibility for Extraterritorial Violations by Corporations of International Human Rights Law*. The Modern Law Review 2007/4. (70) 598–625. pp.

¹³⁷ L. pl. Urgenda Foundation v. The Netherlands [2015] HAZA C/09/00456689 (June 24, 2015).

kötelezettségek teljesítése legfőképpen azért kívánatos, mert egyes országokban az emberi jogok védelmi szintje az elvárttól sokszor alulmarad.¹³⁸ Hogy a vállalatok ezirányú kötelezettségeiknek eleget tegyenek, mindenekelőtt nemzetközi jogi köitőerővel bíró szabályrendszerre van szükség, mivel a jelenlegi puha jogi keretek – az e vállalatokkal szemben indított perek sokasága¹³⁹ által is bizonyítottan – nem jelentenek garanciát a vállalatok emberi jogi visszaéléseivel szemben és tevékenységük állandó fenyegetést jelent mind a természeti környezetre, mind pedig a helyi közösségekre nézve.

A kemény jogi szabályozás egyre nagyobb igényét és szükségességét a nemzetközi szervezetek is felismerték: az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának égisze alatt megalakult egy kormányközi munkacsoport (*open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights*), amely elkészített egy, a vállalatok számára közvetlen emberi jogi kötelezettségeket megfogalmazó tervezetet (Normatervezet)¹⁴⁰. Ehhez hasonló törekvés volt a *Draft Norms* (2003), de azt végül nem fogadták el. A jelenlegi nemzetközi mintaszabályozást az OECD Irányelvek és a UNGP jelentetik. Ez a CSR szabályozásában visszalépésnek tekinthető abból a szempontból, hogy a UNGP – a *Draft Norms*-szal ellentétben – tisztán puha jogi talajon nyugszik. Ugyanakkor megjegyzendő egyrészt, hogy a dokumentum számos olyan ajánlást (pl. emberi jogi *due diligence*) fogalmaz meg, amely a későbbi *hard law* szabályozásra tekintettel referenciaként szolgálhat, másrészt pedig a vállalatok is kötelezőnek ismerhetik el a benne foglaltakat. Előremutató, hogy a puha jogi szabályozást a bíróságok is figyelembe veszik, illetve, hogy az abban foglaltak megsértése vállalati perekben jogalapot szolgáltatathat.

Már a *Draft Norms* megalkotásakor fontos lett volna annak elfogadása. Ezért és mert a nemzeti jogrendszerekben számos, a vállalatok társadalmi felelősségét érintő szabályozási hézag (*governance gap*) van, ami megnehezíti a CSR által támasztott követelmények számonkérhetőségét még inkább kívánatos, hogy a jelenlegi Normatervezet ne jusson a *Draft Norms* sorsára. Egy olyan dokumentum, mint a Normatervezet (részben) betölthetné a réseket, illetve mintaként szolgálhatna a nemzeti jogalkotási folyamatok során is.

Ugyan vitathatatlan, hogy szükség van nemzetközi *hard law* szabályozásra, de szem előtt kell tartani, hogy a CSR koncepciójában a puha jogi szabályozás számos előnnyel járhat, és eredményesebb is egyes esetekben. Ebből kifolyólag tanácsos lehet a vállalatok társadalmi felelősségének hatékony megvalósításának érdekében a *hard law* és a *soft law* szabályozásnak együttesen, egymással összhangban kell érvényesülnie.

A CSR nemzeti szinten

Ahol az emberi jogok védelme megfelel a nemzetközi emberi jogi sztenderdeknek, ott az államok a CSR nemzeti szintű megvalósítására elsősorban intézményi és jogszabályi szabályozással törekednek. Előremutató, hogy egyes országokban (pl. India, Franciaország)

¹³⁸ L. pl. ENSZ Fejlesztési Program: Human Development Report, 2019. <https://bit.ly/3foYJ1Y>. (2020. 11. 21.)

¹³⁹ Pl. Nestlé USA v. Doe, illetve City of Hoboken v. Exxon Mobil Corporation et. al.

¹⁴⁰ A Normatervezet I. itt: <https://bit.ly/335zGvD>. (2020. 11. 21.)

minisztériumi szinten foglalkoznak a kérdéssel, valamint, hogy már van példa CSR ombudsmanra is (Kanada). (Habár utóbbi államszervezetben elfoglalt helye alapvetően különbözik az európai ombudsmani rendszerekben megszokottaktól,¹⁴¹ a rendelkezésére álló eszközök tekintetében hasonlóságot mutat.¹⁴²) A CSR külön jogszabályi szabályozása meglehetősen ritka, de van példa rá, ahogy arra a dolgozat vonatkozó részében utaltam. Nemzeti szintű jogszabályok kapcsán mindenképpen ajánlatos a nemzeti bíróságok extraterritoriális joghatóságának rögzítése,¹⁴³ mivel egy TMNV tevékenységének nagy részét államhatáron kívül végzi. Azokban az országokban, ahol a vállalatok emberi jogi visszaélései mindennaposak, érdemes lenne a nemzeti alkotmányokban – akár külön fejezetben – a vállalatok emberi jogi felelősségét rögzíteni, deklarálva többek között a vállalati felelősség zsinórmértékét (*due diligence*), illetve ebben az összefüggésben vagy általánosságban az alapjogok közvetlen horizontális hatályát. Alkotmányos szabályozást tekintve irányadó lehet a horvát alkotmány azon rendelkezése, amely rögzíti, hogy: „A vállalkozói szabadságok és tulajdonjogok gyakorlását törvény korlátozhatja, ha ezt a Horvát Köztársaság, a természet, a környezet és a közegészség érdekei és biztonsága megkívánja.”¹⁴⁴

Környezethez való jog

Az előbbiekben tárgyaltak természetesen a környezethez való jog vonatkozásában is érvényesek. A CSR fontos környezeti dimenzióval rendelkezik, amelyeket a bemutatott puha jogi dokumentumok külön nevesítenek. Kiemelendő, hogy ez a környezetvédelmi megközelítés a CSR emberi jogi szegmensében is megjelenik az környezethez való jog kapcsán. Ennek alapján tehát a szóban forgó emberi jog a vállalati társadalmi felelősségvállalás prominens részét képezi, amelynek kapcsán további javaslatok megfogalmazása szükséges. Ennek oka az emberi jogi dokumentumokban történő rögzítésének hiánya és az ítélezési gyakorlat közti kapcsolat.

Ahogy korábban már említettem, a környezethez való jog nem szerepel *expressis verbis* az emberi jogi dokumentumokban. Az, hogy környezeti ügyek az EJEB ítélezési gyakorlatának részét képezik, az a Bíróság evolutív jogértelmezésének gyümölcse.¹⁴⁵ Ugyanakkor a jog védelméhez mindenképpen pozitívan járulna hozzá emberi jogi egyezményekben történő kifejezett nevesítése (hasonlóan az Alapjogi Chartához), amely közvetlen jogalapot teremtene környezeti perekben, és a jogérvényesítés nem függene olyan nagy mértékben az ítélezési gyakorlattól. A konkrét nevesítés a CSR szempontjából is jelentőséggel bír, hiszen a CSR irányelvek, ajánlások sok esetben emberi jogi egyezményekre hi-

¹⁴¹ SZAKÁLY ZSUZSA: *Az ombudsmani intézmény szerepe Észak-Amerikában*. Jogászvilág 2015. <https://bit.ly/3pRuAgz> (2020. 11. 04.).

¹⁴² Order in council on Canadian Ombudsperson for Responsible Enterprise. <https://bit.ly/3nJpCft>. (2020. 11. 21.)

¹⁴³ Erről l. bővebben: A. ZERK, JENNIFER: *Extraterritorial Jurisdiction: Lessons for the Business and Human Rights Sphere from Six Regulatory Areas*. Corporate Social Responsibility Initiative Working Paper 2010. (59).

¹⁴⁴ Horvát alkotmány 50. cikk. The Constitution of the Republic of Croatia, <https://bit.ly/3nIKLuD> (2020. 11. 21.)

¹⁴⁵ SÜLYÖK KATALIN: *Az államok mozgástere a környezetkárosítás elleni védelem meghatározásánál az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Jogi Tanulmányok 2014/1. (17) 484–494. pp. Lásd bővebben: HERMANN VERONIKA: *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Doktori értekezés, Pécs, 2016. 142–189. pp.

vatkoznak. Lényeges szempont az is, hogy a környezetjog az egyik legdinamikusabban fejlődő jogterület, és hogy a nemzetközi környezetvédelmi szabályozás az környezethez való jogra is hatással van. Ennek következtében és mindaddig, míg a kifejezett nevesítés nem valósul meg, a nemzeti és nemzetközi szinten eljáró bíróságoknak különös figyelmet kell fordítaniuk a környezetvédelmi szabályozás fejlődésére, azzal lépést kell tartaniuk. mivel mind a nemzetközi, mind pedig a nemzeti bíróságokra fontos szerep hárul a vállalati felelősség szélesítésében, különösen az környezethez való jog vonatkozásában.

A nemzeti szabályozás jelentőségét kiválóan szemlélteti a *Duty of Vigilance*, amely ugyanakkor a bírósági jogértelmezés kardinális szerepére is rávilágít, hiszen létjogosultsága a következő évek ítélkezési gyakorlatától is függ.

A környezeti igények CSR keretén belüli érvényesítése tehát számos kihívást tartogat mind a jogalkotóra, mind pedig a bíróságokra nézve. Mindazonáltal e téren törekedni kell arra, hogy a vállalatok jogi felelősségre vonása akadálymentes legyen, mivel a természeti környezetet érintő emberi jogi visszaélések nemcsak a jelen nemzedék, hanem a jövő generációk szempontjából is kiemelt jelentőséggel bírnak.

PÉTER KONCZ

DIE CSR UND DAS RECHT ZUR UMWELT – VORSCHLÄGE FÜR
EINGREIFENDEN RECHTSCHUTZ IN BEZUG AUF DIE
REGELUNGSUMGEBUNG RICHTUNG

(Zusammenfassung)

Meine Studie handelt sich von der gesellschaftlichen Verantwortung von Unternehmen, besser gekannt als Corporate Social Responsibility (CSR). Die moderne Idee von CSR stammt von der Mitte der XX. Jahrhundert, und hat sich in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts an ihre Bedeutung gewonnen. Die menschenrechtliche, grundrechtliche – und überhaupt die rechtliche – Aspekt von CSR stand (und steht) nicht immer in Mittelpunkt das Konzept, da es in erster Linie eine ökonomische Errungenschaft ist. Aber die (menschen)rechtliche Linie entwickelte und heutzutage verstärkt sich ständig (Das zeigt verschiedene Dokumente, zB.UN: Guiding Principles, CSR-Dokumenten von OECD, und ein neuer Entwurf von der Verantwortlichkeit der Firmen im Rahmen von UN). CSR erscheint aber nicht nur auf internationaler Ebene, sondern auch auf staatlicher: In Frankreich zum Beispiel wurde ein Gesetz (Devoir de Vigilance, 2017) über die Verantwortlichkeit für Umweltschutz - und so indirekt für Menschenrechte – von Unternehmen beschlossen.

Die Studie konzentriert sich auf die menschenrechtlichen und grundrechtlichen Aspekte von CSR mit Schwerpunkt auf das Recht zur gesunden Umwelt und Nachhaltigkeit. In diesem Zusammenhang wurden solchen verfassungsrechtlichen Problemen erwähnt wie die Drittwirkung der Grundrechte, extraterritoriale Gerichtsbarkeit (Alien Tort Sta-

tute), bzw. die „Stärke“ von soft law-Dokumente. Daneben stelle ich die Lage der konstitutionelle Umweltrechte in Ungarn und auch in Ausland vor. Die Studie endet mit einem *de lege ferenda* Kapitel, in dem die Vorschläge auf drei Bereiche (Regelung, Rechtspraxis, Rolle der Unternehmen) aufgeteilt sind.